Magyar Tudomanyos Akadémia,
Budapest
A' magyar szókotes föbb
szabályai

A' MAGYAR

SZÓKÖTÉS'

FŐBB SZABÁLYAI.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

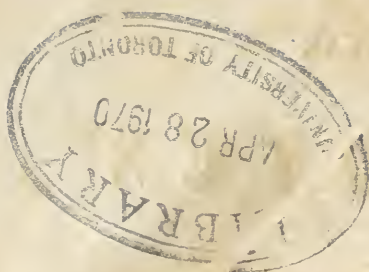
KÜLÖN HASZNÁLATÁRA.

BUDÁN,

A' MAGY. KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. DCCC. XLIII.

UNIVERSITY OF TORONTO
APR 28 1970
LIBRARY

ELŐSZÓ.

Még 1831-ben határozá el az academia, hogy saját munkáiban elérendő irásbeli egyformaság' tekintetéből a' helyesirás' főbb szabályai 's a' nyelv' paradigmái megállapítassanak; az ennek következtében 1832ben elkészült munkálat az irásbeli egység és hibátlanságnak kebelén kivül terjesztése végett nyomtatásban is megjelent. A' közönség előtt az most már a' hatodik kiadásban fekszik, 's a' társaság örömmel látta, hogy a' szándéklott egyesítés nagy részben el van érve, mert mind az azóta megjelent számos nyelvtan, majdnem kivétel nélkül, hozzá simúlt, mind az irók' legnagyobb része, a' lényegesekben legalább, eltéréseket nem igen mutat.

Időközben el nem kerülhette az academia' figyelmét, hogy a' szókötés' dolgában, noha némellyekre, péld. a' többesnek használatára, a' birtokviszonyok' számbeli egyeztetésére néz-

ve, stb, nagyobb részt magoktól elsimultak a' szakadások, még is számos szabálytalan, helytelen, idegenszerű fűzésformák csúsztak be és csúsznak be folyvást nyelvünkbe: miknek eligazítása naponként sürgetőbbé válik, főkép miután majdnem valamennyi nyelvtanárok — nem tudni mire várva — a' szókötést mellőzik, vagy igen szűk kézzel 's töredékesen hintegetik a' nyelvtani szabályok közé.

Megindítá tehát az academia ez ügyet is. A' IX. nagy gyülés t. i. megbízá a' nyelvtudományi osztályt az előmunkálatok' megtételével; mikben *Vörösmarty Mihály, Fábián Gábor, Czuczor Gergely* és *Nagy János* rendes tagok az egyes részek' megkészitésével eljárván, mindenik' dolgozása' társaival közöltetett, kik minden illyetén egyes munkálathoz észrevételeiket adván, 1842-ben november és decemberben osztálygyülés tartatott, mellyben *Jászay Pál'* tollvitele mellett *Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely* és *Nagy János* vettek részt, 's az említett elődolgozatok az azokra tett észrevételekkel együtt szigorú és részletes értekeződés' tárgya voltak. E' tanácskozás' eredménye a' XIII-d. nagy gyülés' megbizása' következtében a' kis gyülésekben előterjesztetvén, ezek által némelly módosításokkal elfogadtatott, 's jelenleg, valamint a' „*Helyesirás és Szóragasztás' főbb szabályai*"-val történt, különö-

sen ugyan a' m. t. társaság' tagjai' számára, de e' mellett a' nagy közönség' használatára is, közzé tétetik.

Ohajtotta ezen kivül az academia az osztályán és kebelén kivüli nyelvismerők' és búvárok figyelmét is a' szókötés' kérdésére függeszteni, 's e' végre 1840-ben jutalom' kitüzésével kivánta az elméket e' tárgynak minden oldalu nyomozására buzdítani. E' pályázat' mibenléte a' mult évi köz ülés' alkalmával kihirdettetett; a' helyeslést nyert munkák pedig, mihelyt azt az academia' pénzereje engedendi, közzé lesznek téve.

Illy több rendű 's oldalu munkálkodás e' tárgy körül meg fogja — úgy hiszi a' társaság — hozni nem sokára azon időt, mellyben nyelvtanunk' ezen annyira fontos része, úgy a' nyelv' szabályozására, mint annak könnyebb és biztosabb megtanulására ohajtott gyümölcsöket termend.

'S ez idő' minél elébbi megközelítésére hazafiúi bizodalommal felszólítja a' társaság nyelvünk' minden barátit, ismerőit, buvárait, hogy egyelőre a' jelen munkálatot figyelmes vizsgálat alá vevén, leendő észrevételeiket — akár az anyagot, akár az ettől elvont szabályokat 's a' módszert illetve — minél bővebben 's részletesebben közölnék vagy sajtó' utján, vagy

az academia' titoknoki hivatalához utasítva, hogy e' tárgy, minél többek' hozzájárultával, újra meghányatván, egy készülendő második kiadás a' dolog' fontosságának, nyelvünk' érdekének annál teljesben megfelelhessen. Az e' végre teendő közléseket a' társaság, tagjai 's nem tagjaitól, jövő évi martiusi vásárig várja el.

Költ Pesten, a' m. t. t.' kis gyüléséből, julius' 24. 1843.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

SZÓKÖTÉS.

1. §. A' SZÓKÖTÉS' FOGALMA ÉS FELOSZTÁSA.

A' *szókötés* az egyes szókat értelmes mondatokká, ezeket beszéddé fűzni tanítja. A' szókötésnek három fő része van, úgymint:

I. *Szóegyeztetés*, mi a' beszéd' részeinek személyben, számban és ragban összeillesztését,

II. *Szóvonzat*, mi a' beszéd' részeinek viszonybeli összeköttetését,

III. *Szórend*, mi a' beszéd' részeinek elhelyezését tárgyazza.

I. RÉSZ.

SZÓEGYEZTETÉS.

2. §. ÁTALÁNOS SZÓEGYEZTETÉSI SZABÁLYOK.

A' szóegyeztetést mindenkor a' beszéd' *alanya* vezérli, miről t. i. valami állítólag, taga-

dólag, parancsolólag, vagy tiltólag mondatik. A' beszéd' alanya vagy: *főnév*, vagy bármelly más beszédrész, ha főnév gyanánt használtatik.

A' szóegyeztetési átalános szabályok következők:

1) Az *állítmány* az *alanynyal* személyben és számban rendszerint megegyez, pl: *virágzik a' fa; a' nap-ok kellemes-ek.*

2) Ha a' mondatban több ugyanazon személyü alany van, az állítmány *rendesen* egyesszámban marad, pl: *az ifjúság és szépség elmul-ik; az indulat és szenvedély gyakran erőt vesz az észen.* Szükségkép többesbe tétetik pedig az állítmány:

a) Ha az alanyok *tulajdon nevek*, 's az állítmány azoknak egyedi tulajdonságát, tisztségét, czímét, hivatalát fejezi ki, pl. *Jupiter és Pluto isten-ek volt-ak a' rómaiaknál; Hunyadi Mátyás és Zápolya János király-okká lett-ek, de Hunyadi János és Szilágyi Mihály csak kormányzó-k maradt-ak.*

b) Nagyobb érthetőség' vagy nyomosság' tekintetéből, pl: *a' kék és veres szép szí-*

n e k ; a' b ú és h a r a g lassú mérge- i az emberi nemnek.

3. Ha az alanyok különböző személyüek; 's az állítmány közös, ez személyre nézve a' méltóbbal egyez, de többesbe jő. Méltóbb személy pedig az *első* a' *másodiknál*, ez a' *harmadiknál*, pl: *midőn én és A n d o r munkálkodt u n k , t e és t á r s a i d henyélt- e t e k , azért midőn én és ő vigan él- ü n k, t e és ő k nyomorog-t o k.*

3. §. FŐ- ÉS MELLÉK-NEVEK' EGYEZTETÉSE.

A. F ő n e v e k.

1) Ha egyes mondatban több főnév egymást magyarázza, csak az utolsó ragoztatik, pl: *Hunyady Mátyás magyar király-n a k szobrot emeln e k.* De ha ugyanazon főtárgyra több illyen egyes mondat vonatkozik egy állítmány mellett, az utolsó főnév mindenik mondatban külön ragoztatik, pl: *Hunyady Mátyás magyar király-n a k, a' nagy Hunyady János' fián a k, a' nemzet' tiszteletében álló férfi-n a k, szobrot emelnek.*

2) Ha több egymás után következő főnév *mint* által kapcsoltatik, ragozásban megegyeznek,

de számban nem szükségképen, pl: *úgy nézem a' jelen élet-et, mint mulandó vándorpály-át, mint előcsarnok-át az örök hazának; szeresd felebaráta-idat mint tenmag-adat; Ne ugy szeresd felebarát-odat, mint a' farkas a' juh-okat.*

B. Fő- és mellék-nevek.

1) Midőn egy vagy több melléknév *állítmányul* használtatik, az alanynyal számban rendszerint megegyez, pl: *szorgalmas-ak, jó-k és vidám-ak az ifj-ak; a' csodaműv-ek ritk-ák; az ég derült*

2) Midőn egy vagy több melléknév *mint jelző* a' főnév előtt közvetlenül áll, változatlan marad, pl: *szorgalmas, jó, és vidám ifjak; ritka csodaműv-ek.*

3) Midőn pedig a' *jelző(egy vagy több melléknév)* nagyobb nyomosság tekintetéből a' főnévnek utána tétetik, ezzel személyben, számban és ragban megegyez, pl: *kincs-et keres-et hozott magával, de jellem-et jó-t, 's ismeret-eket szép-eket.*

4. §. SZÁMNEVEK' EGYEZTETÉSE.

1) A' számnevek az egyeztetésben a' melléknevek' szabályait követik, pl: *tíz forintot adott a' második osztálynak, kétféle pénznemben; lov-at tíz-et vettem, juh-ot száz-at.*

2) Midőn a' számnév *a n, e n* képzőt veszen fel, az állítmány, következéskép az ige is, többesbe tétetik, pl: *hat-a n volt a k a' nagy-o k heten a' kisebb-e k; eleg-e n volt-a k hivatalos a k, de keves-e n a' választott-a k; a' menny-i n megjelent-e k mind elhitta.*

3) Ha a' határozott: *két, három* stb, vagy határozatlan: *sok, kevés, elég* tőszámok, valamint a' szám-névmások is: *néhány, valahány, annyi, mennyi* stb, jelzőűl közvetlen állanak a' főnév előtt, mind ezt, mind az állítmányt is rendesen egyes számban kivánják, pl: *s z á z m a g y a r levág-o t t k é t s z á z t ö r ö k ö t; s o k e m b e r v o l t a' vásáron; k e v é s ifjú t a n ú l haszonnal; e l é g k e n y é r v a n számukra készen; n é h á n y l e g é n y k i t ü n t e t t e m a g á t a' bátorságban.* Ennek oka pedig az: mert ezen számnevek már magokban is többséget jelentenek. Hiba volna tehát e' kér-

désekre: *hogy a' búza? hogy a' bor? hogy a' kép?* így felelni: *nyolcz forint-ok; tíz arany-ak; hat tallér-ok;* ezek helyett: *nyolcz forint; tíz arany; hat tallér.* Nagyobb nyomosság' vagy érthetőség' kedveért azonban az alany és állítmány többes számban is használtatik, pl: *ezer átk-aink hulljan-ak reá-tok; sok kérelm-eink-nek és könyörgés-eink-nek füstbe kellett menni.*

4) Ha a' számnév, független és magán főnévül használtatik, egyéb nevekként valamint más ragot, úgy a' rendes többest is felveszi, pl: *a' sok-at is kevés-nek nézem az igaz boldogságból; ezr-eket nyert; milli-ókkal bír; az első-k leverett-ek 's az utolsó-k győz-tek; ma jön elő a' tized-ek' és huszad-ok' kérdése; több-eket láttam a' sok-ak közől.* Egyébiránt ha a' főnévül használt számnév mellé jelzőnek ismét számnév tétetik, a' 3-dik szám alatti szabály áll elő, pl: *tíz ezret nyert; buzgó imádság epedez száz ezrek' ajakán* (Vörösm.).

5) Midőn a' számnevek nem a' vezér fő-, hanem a' jelző mellék-neveket, millyek az: *ú, ű, as, es, os, ös, üs, nyi, i,* és *beli* képző-

ragnak, magyarázzák, a' számbeli egyeztetés' tekintetében a' főnévre semmi hatásuk nincs, pl: *három láb-ú asztalokat csináltatott; négy emelet-es házakat rakatott; húsz mértföld-nyi útnak indúlt; száz an-nyi jótéteményekkel halmozta; a' tizenhat város-i és ötven megye-beli követek megjelentek.*

6) A' *mértékek' nevei*, mint *öl*, *láb*, *hüvelyk*, *köböl*, *szapu*, *kila*, *véka*, *mércze*, *mázsa*, *font*, *akó*, *itcze*, *arasz*, *rőf*, *sing* stb, valamint a' határozatlan mértéket jelentők is, mellyek többnyire számnevek által szoktak meghatároztatni, mint *szekér*, *zsák*, *kosár*, *falka*, *folt*, *csapat*, *sereg* stb, a' főnév előtt mellék-névűl használtatnak, 's ekkor a' főnév egyes számban marad, pl: *hat öl fát vettem, két font húst, három mérő búzát; két szekér szénát;* — nem *hat öl fá-kat 's a' t.*

5. §. NÉVMÁSOK' EGYEZTETÉSE.

A. Személyes névmás.

1) A' személyes névmás, mint alany, személyben és számban megegyez az igével, pl

én is ember vagy-ok, te is ember vagy; mi is él-ünk, ők is él-nek.

2) Ha nagyobb érthetőség vagy nyomosság nem kivánja, az alany-névmás rendesen kihagyatik, de azért az ige annak személyét és számát követi, pl: (*ő*) *azt izen-i*, *hogy* (*én*) *látogas-sam meg.*

3) Ha a' mondatban több különböző személy áll alanyúl, a' személyes névmás okvetetlen kitétetik; és pedig ha az *első* a' *második*-kal, vagy *harmadik*-kal fordul elő, az íge a' *többes első* személybe jő, — ha a' *második* a' *harmadik*-kal, az íge a' *többes második* személyt veszi fel, pl: *én és ő fáradt-unk*, *midőn te és barátaid mulat-tatok.*

4) Az irók a' régi rómaiak' és görögök' példáját követve, a' fejdelmek és társulatos hatóságok pedig, mint: *vármegyék*, *királyi és mező városok' tanácsai*, *káptalanok* és *conventek*, a' hajdan korból felmaradt divat szerint, magokról szóltokban: *Mi* többessel élnek, pl: *könyv-ünk' első részében mondott-uk; Mi V-dik Ferdinánd; Mi Pest vármegye' főpapja-*

inak, országzászlósainak, nagyainak és nemeseinek közönsége; Mi egri káptalan.

Különösen használtatik e' többes akkor is, midőn valakire hidegen akarunk parancsolni, vagy bár tréfásan illy hideg parancsolást 's kérdezést színlelünk, pl: *menjünk! induljunk! hol járunk?*

5) Felcseréltetik ollykor a' személyes névmás némelly személyesített nevekkel is, mint: *parányiság, csekélység, gyöngeség*, pl: *p a r a n y i s á g o m' belátása szerint.*

Igy használják a' fejdelmek magokról ezt: *Felségünk*, alattvalóikra nézve pedig a' *te* és *ti* helyett ezt: *Hűséged, Hűségtek, Kedvességed.*

Társalgási nyelvben, minden czím' kerülésére: *ön, kegyed*, vagy *maga* van szokásban. — Használtatnak még, többek között a' *kend* vagy *kegyelmed, uraságod, asszonyságod, nagyságod, herczegséged, felséged* 'stb megszólítások is, mellyek személyragos birtok-nevek lévén, ha több személyről mondatnak is, az állítmányt egyes számba kivánják magok mellé, pl: *Nagyság-t o k' és kegyelme-t e k'*

bölcs itélet-é r e bízzuk ; Uraság-t o k legjobban tudj a.

B. Visszatérő névmás.

A' visszatérő: *maga*, *magad*, *magam*, az egyeztetésre nézve a' személyes névmás' szabályait követi, pl:*mag-a m tud-o m*, *mag-a d kér-e d mag-a lát-j a.* Nagyobb nyomatosság' kedveért a' személyes névmással össze is köttetik, pl: *ő-maga mondja*, *t i n - magatok tudjátok*, *m i n-magunk látjuk.* —

Személyragos név lévén e' névmás is, ha mint birtokos, birtóknévvel jő viszonyba ; ez utóbbit az első és második személyben is *mindenkor harmadik* személyü raggal kivánja maga mellé, pl: *magam' lovain mentem ; maga-t o k' ház-á ban történt ;* nem *mag-a m lova-i m o n*, *mag-a t o k háza- t o k- ban.*

C. Mutató névmások.

1) A' mutatók: *ez*, *az*, *ím ez*, *ím az*, *emez*, *amaz*, *ugyanez*, *ugyanaz*, *ez az*, *az az*, *e-zen*, *azon*, *ugyanezen*, *ugyanazon*, *illy*, *olly*,

amolly, illyen, ollyan, amollyan, mellékne-vekül használtatván, ezeknek követik egyezte-tési szabályait, pl: *az illy emberek nagy vállalatban hamar csökkennek; azon ifjak, kik iparkodnak.*

2) Ha a' következő mutatók után: *ez, az, ímez, emez, amaz, ugyanez, ugyanaz,* név-elős név jő, ezzel személyben és számban is megegyeznek, pl: *azok az ember-ek jöttek hozzánk; ugyanazokat az ember-eket várom.*

D. Visszahozó vagy visszamutató névmások.

1) A' visszahozók: *ki, melly, mi, milly, millyen,* a' névvel, mellyre visszamutatnak, számra nézve megegyeznek, pl: *azon vendég-ek, kik-et vársz, nem jőnek.*

2) Ha az egyesben lévő főnév előtt, több-séget jelentő számnév áll, vagy két és több kü-lön főnévre utal a' visszahozó, ez rendesen többesbe jő, bár a' nevek, mellyekre vissza-hat, egyesben vannak is, pl: *tíz derék szó-*

nok volt jelen, kik közől csak egy pártolta az inditványt; hála hazánk' minden lelkes fiának, kik naponként szaporodnak.

3) A': *melly*, *mi*, *milly* és *millyen*, gyakran jelzőűl áll a' főnév előtt, és ekkor változatlan marad, pl: *a' melly ifj-ak fiatal korukban nem tanúlnak, laza férfiak lesznek; mert a' millyen szórgalmú ifj-ak voltunk, többnyire ollyan férfi-ak leszünk; a' mi keveset tudott, elmondta.*

E. Kérdő névmások.

A' kérdők: *ki*, *melly*, *mi*, *kicsoda*, *micsoda*, *kiféle*, *miféle*, *milly*, *millyen*, *mennyi*, *mennyiféle*, *mellyik*, ha mellékneveկül használtatnak, szinte ezeknek követik szabályait, pl: *milly ember-ek voltak azok.* Egyébiránt főnévül állanak, pl: *kiket láttál? miket mondtál?*

F. Határozatlan névmások.

1. A' *rendes* határozatlan névmások két osztálybeliek, u. m.

a) Számnévmások: *hány*, *néhány*, *valahány*, *akarhány*, *sehány*, *annyi*, *mennyi*, *valamennyi*, *akármennyi*, *amannyi*, *emennyi*, *semennyi*, *mindannyi*; ezek a' tőszámok' szabályait követik, pl: *hány forint-ba került a' házad? hány-an vagy-tok.* A': *mindnyájan* ugyanazon szabályok' 2-dika szerint többes számot kiván, pl: *mindnyáj-an vitéz-ek volt-ak.*

b) Részletők: *kiki*, *valaki*, *akárki*, *mindenki*, *bárki*, *senki*, *kisem*, *misem*, és az elavult: *néki*. Ezek a' főnevek' szabályai alatt állanak, pl: *mindenki jót tartozik tenni.* Megjegyzendő azonban, hogy a' *kiki* kettősen ragoztatik, így: *ki-t ki-t, ki-nek ki-nek;* a' *kisem*-ben és *misem*-ben pedig csak a': *ki* és *mi*, pl. *ki-t sem láttam, mi-t sem hallottam.* A' többiek: *valami*, *akármi*, *semmi*, *valamelly*, *akármelly*, *bármelly*, *semelly*, *akármilly*, *bármilly*, ha melléknevekül használtatnak, ezeknek követik szabályait, pl: *valami beszédem van veled; akarmilly-ek volnának a' nehézség-ek, meg nem rettennénk.*

2. *Kivételes* határozatlan névmások:

a) *Mindnyája;* ez, minthogy benne a' többség' eszméje már magában is ki van fejezve, midőn mint *alany* használtatik, az állítmányt egyes számba kivánja, pl: *mindnyája elvesz-ett;* ha főnévül használtatik, a' többes személyragokat is felveszi, így: *mindnyájok, mindnyájotok, mindnyájunk;* de ekkor alanyúl nem állhat, hanem helyette a': *mindnyájan,* vagy *mind* vétetik fel, pl: *mindnyáj-an ott volt-unk,* nem: *mindnyáj-unk ott volt-unk; mind ott volt-atok,* és nem: *mindnyáj-otok ott volt-atok;* a' személyragos főnevek' szabályaihoz képest azonban így is egyeztethetik: *mindnyáj-unk ott volt, mindnyáj-otok ott volt, mindnyáj-ok ott volt.*

b) *Minden;* ez egészen a' melléknevek szabályait követi.

c) *Mind;* ez határozó gyanánt vétetvén, a' szóegyeztetésre nézve semmi hatással nincs 's a' számbeli egyeztetés ekkor a' nyilván kitett vagy elhallgatott személyes névmástól függ, pl: *mind ott volt, mind ott volt-ak, mind ott volt-atok.*

G. Birtokos névmás.

1) A' birtokos névmás: *övé*, *tied*, *enyém*, főnév előtti jelzőül nem használtatik, hanem kelyette a' nevek után tétetett személyrag által pótoltatik; nem lehet mondani pl: *az enyém ház*, hanem: *ház-am*, vagy nagyobb nyomatosságért: *az én ház-am*. Állítmányul használtatván a' melléknevek' szabályait követi, pl: *én a' tied vagyok; ez a' ház az enyém*. Ha pedig főnévül vétetik, a' főnevek' szabályai alá esik, pl: *nekem is van kardom, neked is, de az enyém-nek jobb éle van mint a' tied-nek*.

2) Minden név harmadik személy levén magában, habár első vagy második személyű ragot vett is fel, az igét is harmadik személyben kivánja maga mellé, pl: *ház-am megégett; kerek-em eltör-t*. Ezen szabályt követi a' birtokos névmás is, pl: *az enyém elsikk-adt, a' tied még megvan*. És ezen szabály alá tartoznak a' birtokos *é*-vel ragozott nevek is, pl: *nem az én szolgám' tehene, hanem a' tied-é gázol-t a le a' vetést*.

3) Az egy birtokú személyragos nevek az igét egyes számba, a' több birtokuak többesbe kivánják, pl: *ez az én ház-am volt; Nagyság-tok tud-ja; a' te ház-aid sülyed-tek el; Méltóság-aitok szenved-nek általa.*

6. §. IGEEGYEZTETÉS.

1) Az ige mindenkor a' nevezőben lévő nyilván kitett vagy alattomban értett alanynyal egyeztetik meg, személyben mint számban, pl: *az ifjú tan-úl; a' katonák utaz-nak; sokat olvas-unk (mi) de keveset tart-unk meg (mi).*

2) Ha több ugyanazon személyű nevező van a' mondatban, az ige rendesen egyesbe jő, pl: *fegyver, éhség és mirígy pusztitott-a hazánkat;* de ha az alanyok tulajdon nevek, vagy nagyobb érthetőség és nyomosság kivánja (l. átalános szabályok 2. sz.), az ige szükségkép többesbe tétetik, pl: *Jupiter és Mars istenek voltak; Hunyady és Zrinyi jeles hősöknek tartatnak; a' bú és harag emésztik az embert.*

3) Ha a' nevezőben lévő két vagy tobb főnév különböző személyű, az ige a' méltóbbal egyezve többesbe jő, pl: *te és Pál előre mentek, Andor és én követünk.*

4) Ha a' mondatban határtalan módú ige vétetik alanyúl, az állítmány azzal egyeztetik meg, és ha több illy határtalan módu ige jő elő ugyanazon mondatban, az állítmány egyesben marad, vagy többesbe is tétethetik, pl: *a' hazáért élni és halni szép dolog; csak mindig enni és inni nemtelen foglalatosságok.* Az illy határtalan módu igét, melly főnév helyett szolgál alanyul, ha más ige nincsen nyilván kitéve a' mondatban, a' belőle származtatott *ás, és,* vagy: *at, et,* ragú névvel is fel lehet cserélni, pl: *embert ölni,* vagy: *az ember-ölés tilos.*

7. §. AZ ÍGENÉV' ÉS ÁLLAPOTJEGYZŐK' EGYEZTETÉSE.

1) A' részesülők fő- vagy mellék-nevekül használtatnak, pl: *szerző ember, hallgató if-*

jú ; kerekgyártó, ſavágó ; szeretett barát, indulandó követ, 's e' szerint a' fő- vagy melléknevek' szabályait követik.

2) A': *ván, vén* állapotjegyző változatlanúl használtatik, pl: *elmen-v é n meghoz-t a m; haza jö-v é n megkezd-e t t e munkáját ; vár-v á n várt-u n k.*

3) A' *va, ve* állapotjegyző:

a) Cselekvő igéknél, ha szinte cselekvőleg alanyul vétetik, a' régi irományok' tanúsága szerint minden egy birtoku személyragot felveszen, 's ekkor az egyeztetésre nézve a' visszatérő': *maga, magad, magam,* szabályát követi, pl: *tehát jöv-é d ajándokoz-z a d te ajándokodat* = et tunc veniens offeres munus tuum; *és bemen-v é j e k lakoz-á n a k ott* = et intrantes habitabant ibi; *a' konkoly kiszed-v é t e k kürt-s á t o k velek öszve a' búzát is* = colligentes zizania, eradicetis simul cum eis triticum; *tévelg-e t e k nem tud-v á t o k irást* = erratis nescientes scripturas (Müncheni Codex).

b) Szenvedőleg állítmányul használtatván, minden egyéb ragot is felveszen, 's ekkor az

egyeztetésre nézve az alanyi főnév' személyét és számát követi, pl: *váll-aink rak-vák terhekkel; könyv-eket olvas, ujsággal tel-véket.*

c) A' közép- és szenvedő-igék' *va*, *ve* állapotjegyzője a' fenebbi mindkét rendbeli ragozást felveszi, 's ahhozképest egyik' vagy másik' szabályát követi, pl: *és mi alu-vánk eloroztak őt* = et furati sunt eum, nobis dormientibus (Müncheni Codex).

A' mai szokás a' *va*, *ve* állapotjegyzőt is határozó gyanánt használván, ragozatlanul hagyja, kivévén a' többes számú harmadik személyragot, melly a' *vannak* kihagyására alkalmaztatik, pl: *az ujságok telvék*, azaz *telve vannak.*

Szokásban volt a' régieknél az: *att*, *ett* képzőü állapotjegyző is, melly személyragoztatván, a' névvel, mellyre vonatkozik, személyben és számban is megegyez, pl: *látá Satanást, miként villámatot, mennyből lehull-atta* = vidit Satanam, sicut fulgur, de Coelo cadentem: *és hallák a' két tanitvány őtet beszél-ette* = et audierunt eum duo discipuli loquentem: *Ur! mikor láttunk tégedet éhez-etted, és étettünk tegedet. — szomjaz-attad. és venerèket adtunk te neked* = Domine, quando te vi-

dimus esurientem, et pavimus te, — sitientem, et dedimus tibi potum; *Jézus azért hogy látá ő t e t sír-a t t a, és a' zsidókat sír-a t t o k* = Jesus ergo ut vidit eam plorantem, et Judaeos plorantes (Müncheni Codex). Ezek a' mai illy nemü hosszabb szólásmódok helyett használtattak: *látá Satanást, m i d ő n m i n t villám mennyből lehullott; és hallák a' két tanitvány, m i d ő n ő beszélett; úr, mikor láttunk tégedet h o g y éheztél, és étettünk tégedet, é s l á t t u n k h o g y szomjaztál, és veneréket adtunk teneked.* A' határozott alakú múlt idő is használtathatik jelzőűl 's akkor, mint ez, a' főnév előtt változatlan áll, utána azonban, mint más jelzők, nem tétethetik, pl: *Szerettem barátom; igen kedveltem ember; nagyon tiszteltem hősötöknek küldöm ez emléket.*

8 §. A' NYELV' EGYÉB RÉSZEINEK EGYEZTETÉSE.

A' nyelv' egyéb részei, u. m. a' *határozók* és *indúlatszók*, az egyeztetésre nézve semmi szabály alá nem esnek, kivévén midőn főnévül vétetnek, melly esetben a' főnevek' szabályait követik, pl: *a' s o k h o g y és o h, nem s z e p az ékesszólásban; a' jaj-o k a t és vajh-á k a t a' szónok ritkán és illő helyen használja.*

II. RÉSZ.

SZÓVONZAT.

9. §. ÁTALÁNOS SZÓVONZAT.

A' beszéd' részei a' mondatban többféle viszonyban állanak egymással, 's ahhozképest különbözőkép módosúlnak. Azon név vagy ige, melly maga mellé más nevet vagy igét viszonyít: *vonzó-* vagy *vezér-névnek* és *igének*, a' viszonyított név vagy ige pedig *vonzott*-nak vagy *vezérlett*-nek mondatik, és ragot veszen fel.

Minden név és ige továbbá: vagy *határozott* vagy *határozatlan* alakban állhat nyelvünkben, pl: *váltójogot ír*, és: *a' váltójogot ír-ja.* A' *nevet*, különféle viszonyaiban a' *név-elő, név-rag* és *név-határozó* állapítja meg; az *igét* pedig a' mondat' határozott vagy határozatlan tárgya kivánja ez vagy amaz alakba.

10. §. NEVEK' VONZATA.

1) Ha egyes mondatban, több név, ugyan azon személy' vagy tárgy' meghatározására magyarázólag irányoztatik, ragozást csak az utolsó veszen fel, a' többi változatlan marad, pl: *Kemény Simon tábornok-ot látta.* De ha ugyanazon főtárgyra, egy állítmány mellett, több illyen egyes mondat vonatkozik, az utolsó név mindenik mondatban külön ragoztatik, pl: *Kemény Simon tábornok-ot, Erdély' derék fi-át, Hunyady János' megmentő-jét látta.*

2) Ugyanazon vonzatú, személyű és számú neveknél *névhatárzó* csak az utolsó névhez adatik, pl: *a' hírlapok az ősiség, bírhatóság, adó és vámrendszer mellett és ellen, különbözőkép nyilatkoznak.* Ha azonban a' mondat, nyomatosság' és érthetőbbség' kedveért több magánálló részekre osztatik, a' névhatározót minden egyes rész után ki lehet tenni, pl: *a' fiú atyja ellen, a' szolga ura ellen, az alattvaló felsőbbsége ellen, ne szegűljön.*

Hasonló esetben a' *ragok* is minden egyes név után rendesen kitétetnek, pl: *az ökröt szarvá-nál, az embert szavá-nál fogják;* az író' izlésétől függ azonban, ha a' mondat' értelmének nem árt, csak az utolsó névnél tenni ki a' ragot, pl: *a' kertek- rétek- és erdők-ről tanakodtak.*

3) A' minőség-képző: *ú, ű*, ha főnévhez ragasztatik, meghatározó melléknevet, vagy melléknévül használt egyéb nevet kiván maga eleibe, pl: *ritka fény-ű férfi, nagy méltóság-u úr; négy láb-u asztal; fa nyel-ű kés.* Az illy kifejezésekben *birtok-viszony* lappang, azaz: *ritka fényű férfiú* azt teszi: *olly férfiú, kinek ritka fénye van;* miért is velök csak akkor lehet élni, midőn a' mondat *van* igével feloldható. Roszul volna tehát mondva: *nagy figyelmű tárgy*, mert a' *tárgy*nak *figyelmet* nem lehet tulajdonítani; ellenben jól ez: *mély figyelmű hallgatás*, mert a' *mély figyelem* hozzá illik birtokul a' *hallgatás*hoz.

A' régibb képzésű illy nevek, mint: *szomorú, keserű, dombórú, szigorú*, stb, mely-

lyeknek újabban élesztettek fel főnevei, ezen szabály alá nem tartoznak, hanem a' többi melléknevek' szabályait követik.

4) A' különbféle *mértékek'*, úgymint: nagyság', mélység', hossz', szélesség', magasság', rövidség', vastagság', bőség', távulság' stb kitételeiben a' szóvonzat következő:

a) Ha *mennyiséget* akarunk kifejezni, a' mértéknév *nyi* ragot veszen fel, 's előtte rendesen melléknév, vagy melléknévül használt más valamelly név áll, pl: *hat öl-nyi tér; két új-nyi papiros; puska lövés-nyi távulság.* Vannak azonban mértéknevek, mellyek *nyi* raggal melléknév nélkül is használtatnak, pl: *marok-nyi nép; hordó-nyi has; tenger-nyi ember.*

b) Ha *millyenséget* akarunk kifejezni, a' mértéknév: *as*, *es*, *os*, *ös* képzővel szövetkezik, pl: *hat nyil-as rét; tíz kap-ás szőlő; száz hold-as erdő.* A' mértéknév előtt ezen esetben is rendesen melléknév, vagy melléknévül vett más név áll; az *egy* számnév azonban gyakran kihagyatik, 's ekkor a'

mértéknév hasonlókép minden előző nélkül marad, pl: *öl-es ember; mázs-ás harang; font-os alma.*

c) Midőn a' mértéknév után ezen mellékneveek: *hosszú, széles, mély, magas, vastag, vékony, keskeny, rövid, bő* stb, *vagy* ezekből *ság, ség* képzővel lett főnevek, mint: hosszaság, szélesség, mélység stb következnek, a' mértéknév *nyi* raggal vagy a' nélkül használtatik, pl: *hat öl magas*, vagy *hat öl-nyi magas; két réf széles*, vagy *két réf-nyi széles; egy arasz hosszaság;* vagy *egy arasz-nyi hosszaság.*

d) Ha azon *ság, ség* képzőű főnevek *ú, ű* képzőt vesznek fel, a' *nyi* ragot nem szükség a' mértéknévhez kapcsolni, hanem röviden így is állhat: pl: *száz akó nagyság-ú kád; két öl vastagság-ú fa; két mérföld távulság-ú állomás.*

5) Az *idő'* mértéknevei előtt rendesen szám vagy más magyarázó név álll, és az ilyenhez a' mértéknév egyes harmadik személyi birtokragot veszen fel, minthogy a' *van* bir-

tokíge alattomban értetik, pl: *hat het-e hogy itt vagyok; két esztende-je mióta várlak*, azaz: *hat hete van, két esztendeje van.* Következő idő-mértéknevek: *esztendő, hó, hét, nap, idő*, minden magyarázó előszó nélkül is használtatnak, melly esetben azonban, az *idő* szót kivévén, mindenkor az *egy* számnév értetik oda magyarázóul, pl: *esztendeje múlik; napja telik; ideje hogy menjünk;* azaz: *egy esztendeje múlik; egy napja telik.*

Ha az idő' *mennyiségét* akarjuk kifejezni, az idő' mértékneve *nyi* ragot veszen fel, pl: *pillanat-nyi, percz-nyi;* mellyet akkor is megtart, midőn távulság' mértékeül áll, pl: *két órá-nyira vagyok tőled.* Különben a' *nyi* rag rendesen az *i* képzővel váltatik fel, pl: *három nap-i munka; két hónap-i fáradság*, e' helyett: *három nap-nyi munka, két hónap-nyi fáradság.*

Az itt kijelentett eseten kívül, az *i* képzős nevek az időnek nem *mennyiségét*, hanem *mikoriságát* fejezik ki, pl: *hajnal-i mise,*

azaz: *ollyan mise, melly hajnal-kor tartatik; dél-i harangozás, éjjel-i őr.*

Ha valaminek *korát* vagy *meddigtartását* akarjuk kifejezni, az időnév *as, es, os, ös* képzőt veszen fel, pl: *hat nap-os gyermek; két het-es eső.*

6) A' *hasonlítási* eszme, különbféle viszonyai szerint, következőkép fejeztetik ki:

a) Az *alapfokú* hasonlításnál a' *hasonlított* név *olly, épen olly, szinte olly, hasonta* szóval magyaráztatik, 's a' *hasonló* névhez *mint* által kapcsoltatik, pl: *épen olly kegyes, mint igazságos.* A' tagadó hasonlításnál ugyanezen esetben a' hasonlított név: *nem olly, épen nem olly, távol sem olly, távol sincs olly, messze sem olly, épen nincs olly,* magyarázókat kap, pl: *épen nem olly szép, mint kellemes.*

b) A' *középfokú* hasonlításnál a' hasonlónév *nál, nél* ragot veszen fel, vagy *mint* által csatoltatik a' hasonlítotthoz, pl: *szép-nél szebb, Pál-nál Péter rútabb;* vagy: *szebb mint szép, Péter rútabb mint Pál.* Ezen esetben a' hasonlítási közép fok el is mellőzhe-

tő, ha a' melléknévhez *inkább* tétetik, pl: ***Péter* *inkább kedves mint Pál.***

c) A' *felső fokú* hasonlításnál azon nevek, mellyek felett a' hasonlított név kimutattatik, *között* vagy *közől* névhatározót vonzanak magok után, pl: *a' birodalmak között legnagyobb az orosz.* Ha azonban a' kimutatás minden hasonlítás nélkül történik, a' melléknévhez: *felette*, *szerfelett*, *rendkívül*, *igen nagyon* szók következnek, pl: *igen szép*, *szerfelett nagy.*

A' hasonlítási eszme' kifejezésére élünk még a' *leg* képzővel is, melly:

a) A' közép fok eleibe téve, felső fokot képez, pl: *leg-szebb*, *leg-jobb.* Nyomatosabban így is szólhatunk: *leges leg-szebb*, *leges leg-jobb.*

b) A': *só*, *ső* képzős neveknél, így az: *ul*, *ül* képzőü határozóknál is, a' felső fok' kifejezérsre elég a' *leg* képzőt az alap fok eleibe tenni, pl: *leg-el-ső*, *leg-utol-só; leg-el-ül*, *leg-hát-ul;* nem szükség tehát így mondanunk: *leg-el-sőbb*, *leg-utol-sóbb*, *leg-el-ülebb*, *leg-hát-ulabb.*

c) Az: *a*, *e*, *ja*, *je* ragos melléknevek eleibe tétetvén, melly melléknevek ugyan főnévül használtatnak, szinte felső fokot képez, pl: *leg-jav-a*, *leg-szép-e*, vagy: *leg-jobb-ja*, *leg-szebb-je*.

11. §. NÉVELŐ.

1. Kitétetik a' névelő:

a) Ha az eszme átalános, úgy hogy annak ellentéte szükségkép nem gondoltatik, pl: *a' tűz éget*. Itt ellentétet vagy mellékeszmét nem kell gondolnunk, hogy egyéb, pl: *a' vas éget*. Az illy mondásokat *minden* által lehet feloldani, így: *minden tűz éget*.

Ha a' névelő elhagyatik, a' név elveszti átalánosságát, és különszerűséget veszen fel; melly esetben ellentétekkel világosítható, pl: midőn ezt mondjuk: *víz nélkül el nem lehetünk*, ezt azon ellentéttel világosíthatjuk: hogy *sok egyéb nélkül ellehetünk*; így ehhez: *hol ember nem jár*, oda gondolhatjuk, hogy *egyéb járhat*.

b) Midőn valamelly tárgyra különösen reámutatunk, pl: *a' széken ül*. Ekkor azon-

ban a' mondatot *minden*nel nem lehet feloldani. Megjegyzendő itt, hogy a' névelő a' közvetlen utána következő névre hat, pl: *a' fekete sas erősebb mint a' fejér.*

c) A' fogadók' és házak' czímnevei előtt, pl: *a' Kürtnél ebédeltem; a' Szarvasnál vagyok szállva.* A csárdák' neveit a' helybeli szokás határozza meg.

d) A' tulajdon személyneveknél, midőn ezek köznévül használtatnak, pl: *a' Hunyadyak jeles nemzetség voltak.*

2. Elhagyatik a' névelő:

a) A' *tulajdonnevek* elől átalában, pl: *Hunyady János jeles hadvezér, Zimonyban, Nándorfejérvár' közelében halt meg.* A' hegyek', völgyek', erdők', tavak', folyók' és patakok' nevei azonban, néha névelővel, néha a' nélkül használtatnak, pl: *ez itt a' Mátra, a' Bakony, a' Duna; a' Tisza, a' Duna be zavaros; — még Bakonyban vagyunk; hideg szél fú Mátra felől, merre zúgnak habjai Tiszának Dunának* (Kölcsey). *Tiszán innen. Tiszán túl.*

b) A' népesített pouszták' nevei elől, melyek a' helységnevekhez számíttatnak; egyéb pusztákéi pedig a' tájszokás szerint majd névelővel majd a' nélkül ejtetnek, pl: *Mezőhegyesen és Bábolnán királyi ménesek vannak; a' Hortobágyon, a' Királytelken voltam.*

c) A' fő-, melléknév és részesülő elől, midőn állítmányul vétetnek, rendesen, pl: *az erény ritka, az ember halandó, az arany ércz;* ha azonban azokat különösen k akarjuk jelelni, bár állítmányul álljanak, eleikbe tétetik a' névelő, pl: *a' róka a' csalfa; az erény a' ritka; Pál az apostol.*

d) A' személyragos neveknél rendesen, pl: *házam-ban vagyok, szivem-re vettem*, de nyomosítás és rámutatás végett a' névelő ezek előtt is kitétetik, pl: *itt a' ház-am, ott a' kert-em.* Hasonló esetben azon felül még maga a' személyes névmás is kitétethetik, névelővel, vagy a' bécsi és müncheni magyar kéziratok, 's átalános régi divat szerint a' nélkül, pl: *itt az én ház-am van; ez a' te*

rész-ed, vagy így: *ez én test-em; legyen te akarat-od.*

e) A' személyes névmások, kérdők, felkiáltások és megszólítások elől, valamint többnyire a' közmondásokban is, pl: *ki látott valaha illy csodát? én láttam; szükség törvényt bont; olcsó husnak híg a' leve.*

3. Névelővel nagy a' nélkül használtatnak:

a) A' visszamutató névmások, pl: *azon könyv, mellyet adtál, nekem tetszik; a' vendégek, a' kiket vársz, nem jőnek.*

b) E' szó: *isten*, pl: *isten áldjon meg*, vagy: *az isten áldjon meg.*

4. A' számnevek az 1. szabály alá esnek, pl: *a' száz vitéznek köszönhetjük a' diadalt; öt embert láttam.*

5. A' mutató névmások: *az, ez, ugyanaz, ugyanez*, ha az utánok következő név, mellyre mutatnak, névelőt kiván, a' névelő' kihagyásával *azon, ezen, ugyanazon, ugyanezen* alakba is tételthetnek, pl: *az az ember, ugyanaz a' kalap*; vagy: *azon*

ember, *ugyanazon kalap*. Az: *azon*, *ezen*, azonban az *on*, *en* kihagyásával röviden is mondathatik, pl: *ez embert én már láttam.*

6. Az *egy* számnévvel sok visszaélés történik, minthogy az sokak által a' német határozatlan névelő helyett használtatik. Nyelvünkben következő esetekben van helye:

a) Midőn határozottan csak egyet és nem többet akarunk mondani, pl: *az egész házban egy embert találtam.*

b) Midőn valamelly tárgynak vagy személynek egyedisége iratik körül, különösen regékben és elbeszélésekben, pl: *élt hajdan egy király, kinek három fia volt.*

c) Használtatik az: *olly*, *illy*, *ollyan*, *illyen* névmások előtt is, de többnyire csak a' b) pont alatt említett esetben; ekkor azonban ki is maradhat, pl: *mit tarthatunk egy olly emberről a' ki* stb; vagy: *mit tarthatunk olly emberről.*

d) Használtatik a' főnév és annak jelzője közé téve, melly esetben nyomosító erővel bír, pl: *derék egy ember; ez gonosz*

egy csapás; 's az illy mondat egészen más értelmű, mint ha az *egy* a' melléknév eleibe tétetik, pl: *egy derék ember többet ér száz rosznál; egy gonosz csapás egészen tönkre tett.*

e) Magasztaló vagy lealázó értelemben is vétetik, pl: *egy Hunyady roszat nem tehetett.*

f) Határozatlan gyűjtő nevek előtt, mint: *pár, falka, sereg, csapat, bokor*, kitétetik, pl: *egy pár csizmát vett; a' réten egy falka juh legel.* Egyébiránt ez többnyire az a) szabály szerint mondatik így.

Minden egyéb esetekben ki lehet kerűlni a' németes *egyet*:

a) Annak egészen elhagyásával, pl: e' helyett: *ezt egy halandó ember el nem viselheti* (das kann ein sterblicher Mensch nicht ertragen) így: *ezt halandó ember el nem viselheti.*

b) Az: *illy, olly, illyen, ollyan* mutató névmásokkal, pl: e' helyett: *ezeket mondá egy hangon, melly szívrenditő volt*, így:

ezéket mondá olly hangon, melly szívrendítő volt.. Magasabb nyelven, mint költészetben, az *illy*, *olly* stb névmásokat is el lehet hagyni, pl: *ezeket mondá hangon, melly szívrendítő volt*.

c) Néha a' *valamelly* határozatlan névmással, pl: e' helyett: *ha egy ember iránt gyanúval viseltetel*, így: *ha valamelly ember iránt gyanúval viseltetel.*

12. §. NÉVRAGOK.

1. Többes: *ak*, *ok*, *ek*, *ök*, *k*.

1) A' magyar, valahányszor átalános eszmét fejez ki, mindig egyes számban használja a' nevet, pl: *az ember halandó; a' farkas ragadozó*, e' helyett: *az emberek halandók*, *a' farkasok ragadozók*.

2) Minden név *tő-név* ha rag nélkül áll, pl: *ember*, *ház*.

3) A' főnév, vagy bármelly más része a' nyelvnek, ha főnévül használtatik, felveszi a' többes ragot, midőn azon egy tárgyból többet akarunk kijelelni, pl: *ember-ek jaj-ok*,

mint-ek; a' gyengé-k néha meggyőzik az erősek-et; jajok-kal ostromolja az egek-et; én és az atyám egy-ek vagyunk.

4. A' gyű-nevek már magokban is többséget fejezvén ki, rendesen egyes számban használtatnak, pl: *magyar nép, magyar nemzet.* De ha több illy név, pl: több *nép'* vagy több *nemzet'* fogalma forog fenn, a' többes szám' raga is kiteendő, pl: *népek' hazája nagy világ* (Vörösmarty); *román nemzetek; germán népek; a' buzák szépek, de a' rozsok silányak.*

2. Birtokos: *é.*

1) Az *é* ragos nevek birtokviszonyt fejeznek ki 's ekkor az *é* ragos név állítmányúl szolgál a' nyilván kitett alany mellett, pl: a' *Ez a' ház Péter-é.*

2) Ha a' mű- vagy birtok-név kihagyatik, 's alattomban értetik, az *é* ragos név magán tőnév gyanánt vétetik, és a' ragozásban saját szabályait követi (lásd: *Helyesirás és Szóragasztás* stb) pl: *Jánosnak is van háza Pé-*

ternek is, *de a' Jánosé szebb a' Péterénél.*; *Jánosék is ott voltak*, *Péterék is.*

3. Sajátító: *nak*, *nek.*

1) Midőn két főnév, vagy főnévül használt más név, mint birtok és birtokos, elválaszthatlan viszonyban állanak egymással, a' birtokos név *nak*, *nek* ragot veszen fel, a' birtoknév pedig harmadik személyragot, pl: *Péter-nek ház-a.*

2) Ha a' birtokos több, 's a' birtok csak egy, ez utóbbihoz: *a*, *e*, *va*, *ve*, *ja*, *je* rag adatik; ha pedig a' birtok több, akkor ez: *ai*, *ei*, *vai*, *vei*, *jai*, *jei* ragot veszen fel, pl: *magyarok-nak király-a*; *erdélyiek-nek fejedel-mei.* — Nagyobb érthetőség' vagy nyomosság' kedveért azonban a' birtoknévhez: *ok*, *ök*, vagy *aik*, *eik* rag tétethetik, pl: *hol sok százados agg fák' lógó fodr-aik-at suhogással lengeti a' szél* (Horvát Endre); okvetetlenül kitétetik pedig a' több birtokos személyrag, midőn a' birtokos és birtok egymástól valamelly közbevetett szó vagy mondat által megszakasztatik; pl: *a' polgároknak*,

kik egyszersmind nemesek, nem szabad katonát szállítani ház-aik-ba.

4) A' *nak, nek* ragot szebb hangzás' kedveért ki is lehet hagyni, pl: *magyarok' királya; Erdély' fejedelmei.* Okvetetlen kihagyatik pedig, midőn a' birtoknév tulajdonító: *nak, nek* raggal van ellátva, pl: *az ország' nagyai-nak munkája.* A' régiek így is irtak: *az ország-nak nagyai-nak ajánlotta munkáját.*

5) Kihagyhatatlan a' *nak, nek* rag:

a) Midőn a' birtokos név a' birtoknévnek utána tétetik, pl: *merre zúgnak habjai Tiszá-nak, Duná-nak* (Kölcsey).

b) Midőn a' birtokos név a' birtoktól, a' jelzőn kivűl, bármelly szó vagy mondat által elválasztatik, pl. *azon ifjú-nak, kit tegnap láttam, szép magaviseletét megszerettem; Péter-nek ez a' háza.* A' közbevetett jelző azonban nem kivánja meg szükségkép a' *nak, nek* rag' kitételét, pl: *egek' mindenható ura.* Ha azonban a' jelző több szóból álló, tétessék könnyebb érthetésért a' *nak, nek*

rag, pl: *a' viszálkodás-nak elaludni látszott lángja ismét fölgerjedett.*

6) Ha több birtoknév, egymástól függő viszonyban jő elő, a' *nak*, *nek* ragot csak az utolsónál szabad kitenni, pl: *Hunyady' fényes diadala' napjá-nak ünnepét űljük.*

7) Ha a' birtokos főnévvel a' névhatározók, u. m. *alatt*, *felett*, *mellett*, *megett*, *közepett* stb jőnek birtokviszonyba, a' névutók nagyobb nyomatosság' vagy hangzatosság' kedveért ragoztathatnak is, de a' főnév szükségkép felveszi a' *nak*, *nek* ragot, pl: *tenger-nek közepett-e*, *szék-nek alatt-a*, *ház-nak előtt-e;* hibás tehát az illy szókötés: *tenger közepett-e*, *szék alatt-a* stb; mert ezen esetben a' *közepett* és *alatt*, minden rag nélkül is elég a' viszony' kifejezésére.

8) Birtokviszonyilag ragoztatnak a': városok', várak', helységek', erdők', mezők', ligetek', hegyek', völgyek', tavak', folyók' és patakok' tulajdonnevei is, ha a' köznév utánok áll; melly esetben a' *nak*, *nek* rendesen kihagya-

tik, pl: *Pest' város-a*, *Buda' vár-a*, *Csaba' helység-e*, *Mátra' hegy-e*, *Rákos' meze-je*, *Balaton' tav-a*, *Sajó' völgy-e*. Így származtak némelly városok', helységek', vidékek' stb tulajdonnevei is, pl: *Sámsonháza*, *Petőfalva*, *Berenhida*, *Mátyusfölde*, *Egervölgye*.

4. Tulajdonító: *nak*, *nek*.

1) *Nak*, *nek* tulajdonító ragot vonzanak a' következő igék:

a) Mellyek adás', tulajdonítás', engedés', igérés', odaszánás', ajánlás', fizetés' fogalmát foglalják magokba, pl: *adj a' koldus-nak; an-nak tulajdonítsd; engedj az okosb-nak; megigértem barátom-nak; azt más-nak szántam; ajánlottam a' tanács-nak, megfizettem a' kalmár-nak.*

b) Mellyek: vélést, sejtést, gyanítást jelentenek, pl: *rosz-nak vélem*, *jó-nak sejtem*, *tolvaj-nak gyanítom;* sőt minden olly igék, mellyek valamelly tárgynak tulajdonságáról szóló itéletet fejeznek ki, pl:

édes-nek érzem; feketé-nek látom; üdvös-nek tapasztalom.

c) A' tanácslók, javaslók, parancsolók, tiltók, ellenzők, pl: *tanácslom ön-nek, javaslom az úr-nak, parancsolom a' szolgám-nak, megtiltom kend-nek, ellenzette fiá-nak a' házasságot.*

d) Mellyek valamelly tárgy felé irányzást, czélzást, indulást jelentenek, melly esetben a' *nak*, *nek* azon tárgy' nevéhez ragasztatik, pl: *fejé-nek irányzott; út-nak indult szőke Bandi* (Kisfaludy K.); *fal-nak ment, ugrott, futott, vágtatott, rohant; Pest-nek váltott,* azaz: *Pest felé váltott útat.*

e) Ezek: *árt, beszámít, bead, használ, hiszen, hízelkedik, igér, izen, kinálkozik, köszön, látszik, megvall, örűl, rémlik, tartozik, világít, ízlik, készűl,* pl: *katoná-nak készűl.*

f) Ezek; *kell, illik, tetszik, fáj, jól esik,* pl: *nem kell a' hal-nak a' horog; jól esik neki; tetszik neki.*

g) Ez: *lenni*, midőn valamelly *nek* ragot vonzó szó gondoltatik hozzá, pl: *jó-nak lenni*, *rosz-nak lenni.*

2) A': *van*, *sincs*, *nincs*, midőn birtokot jelentenek, a' birt dolgot személyragozva, a' birtokost *nak nek* raggal kivánják, pl: *nincsen nek-em semmi baj-om; Péter-nek szép ház-a van.* Midőn létezést, állítást, állapotot jelentenek, szinte *nak*, *nek* ragot vonzanak ugyan, pl: *ez neki erős munka volt*, de a' *van* illy esetben, midőn tudniillik az állítmány' alapjául szolgál, a' jelen idő' harmadik személyében mindig kihagyatik, pl: *ez neki nagy; ez az eleség egy ember-nek kevés.*

3.) Ugyanezen ragot vonzzák:

a) A' következő melléknevek: *adós*, *alkalmas*, *ártalmas*, *hasznos*, *illő*, *jó*, *rosz*, *káros*, *kedves*, *kellemes*, *kényelmes*, *lehető*, *lehetetlen*, *szükséges*, *szabad*, *unalmas*, *üdvös*, stb, pl: *adós a' csaplár-nak; alkalmas inas-nak; ártalmas az egészség-nek; hasznos a' beteg-nek; illő apá-nak; illetlen pap-nak; jó a' maradék-nak; üdvös az egyház-nak.*

b) A': *való*, *termett*, *született* igenevek, melly esetben képességet, rendeltetést fejeznek ki, pl: *bíró-nak való ember*, *katoná-nak termett legény*; *költő-nek született fiú*.

c) A': *szokás* és *kár* főnevek, pl: *magyar-nak szokás bajuszt viselni*, *kár ollyan-nak a' kenyér*.

4) Előfordul néha az indulatszóknál is, pl: *jaj an-nak a' szegény-nek! mit nek-em! uszu nek-i!*

5) Használtatik még:

a) *Ul* helyett, pl: *katoná-nak szántam*; *inas-nak fogadtam*; *kocsis-nak állott*, *szegődött*.

b) *Gyanánt* értelmében, pl: *ló-nak néztem*; *becsületes ember-nek tartottam*, azaz: *ló gyanánt*, *becsületes ember gyanánt*.

c) *Felé* helyett, pl: *a' falu-nak ment*, *a' hely-nek tartott*, azaz: *falu felé*, *hegy felé*.

d) *Hoz* helyett, pl: *nem illik az leány-nak*, azaz: *leány-hoz*.

e) *Rá* helyett, pl: *ivás-nak adta magát; kenyérkeresés-nek szánta magát*, azaz: *ivás-ra, kenyérkeresés-re.*

f) *Vá, vé* helyett, pl: *biró-nak tették; tanácsos-nak nevezték; pap-nak szentelték*, azaz: *biró-vá, tanácsos-sá, pap-pá.*

g) *Ellen* értelmében, pl: *mellem-nek szegezte a' puskát.*

6) Használtatik továbbá: az *ellen* igekötős igék mellett is, pl: *ellen vetette nek-i; ellene szólott felsőbbségé-nek.*

7) Szokásban vannak az illy kifejezések is: *neki keseredett, neki búsult, neki eredt, neki esett, neki ment*, mellyek által nagyobb indulat, vagy hatósabb cselekvés jeleltetik.

8) Nagyobb nyomatosság kedveért végre, a' *nak, nek* ragos szó mellett még a' *neki* is kitétetik, pl: *neki ment a' fal-nak, neki fogott a' munká-nak, neki rohant az ellenség-nek.*

5. Tárgyeset *at*, *ot*, *et*, *öt*, *t*.

1) Illy ragú nevet vonz maga mellé minden *cselekvő* íge és *részesülő;* sőt igen gyakran a' *közép* íge is, midőn cselekvő értelemben vétetik, pl: *ember-t lát; uczá-t jár; őr-t áll; megüli a' lov-at; a' vizsla megállja a' nyul-at; sok-at utazott ember.*

2) Elhagyatik e' rag:

a) A' személyragos nevek' tárgyesetei mellől gyakran, az egyes harmadik személyt kivévén, pl: *elvették a' kedv-em'; ne hagyd mag-ad'.*

b) A' határtalan módu igék előtt néha, pl: *széna gyűjteni, pipa gyútani, háztűz látni ment.*

c) A' részesülők előtt többnyire, melly esetben az íge a' részesülő 's a' ragahagyott szó gyakran egygyé is olvadnak, pl: *minden-látó; minden-tudó; hite-szegett; ura-hagyott; kerék-gyártó; kötél-verő.*

d) A': *va*, *ve* végzetű állapotjegyző előtt rendesen, pl: *száj tátva, szem mereszt-*

ve bámul; váll vetve. A' régiek a' *ván*, *vén* végzetű állapotjegyzővel is hasonlókép éltek, pl: *tanács tartván; térdek hajtván imádják vala; ajtó betévén* (Müncheni Codex).

6. Okadó: *ért.*

1) A' nevek, mellyek valaminek okát adják, vagy értékét, becsét határozzák meg, *ért* raggal járulnak az igék- vagy a' melléknevekhez, pl: *odaadom száz forint-ért; nem adnám egy pár tinó-ért.* Különösen pedig illy ragú neveket kivánnak:

a) Következő igék: *felel*, *jótáll*, *kezeskedik*, *hálátad*, *lakol*, *fizet*, *szenved*, *bünhödik*, *ad*, *igér*, *cserél*, *veszen*, *kap*, *küld*, *él*, *hal*, *büntet*, stb. pl: *felelsz a' kár-ért; lakol bűnei-ért; él hal a' hazá-ért.*

b) Ezen rokon értelmű melléknevek: *felelős*, *kezes*, *adós*, *háladatos*, *becses*, pl: *felelős a' fia-ért; kezes a' másik-ért; háladatos a' jótétemény-ért; adós a' kelme-ért; becses a' faja-ért.*

2) Használtatik az *ért* rag:

a) *Helyett* gyanánt, pl: *eszik ő ér t e d is*, azaz: *helyetted; fiá-ér t apja fizet*, azaz: *fia helyett.*

b) *Miatt* gyanánt, pl: *ér t e m ne busúlj, ne szenvedj*, azaz: *miattam.*

7. Segítő: *val*, *vel.*

1) Minden szellemi vagy anyagi kapcsolatot, érintkezést, legyen az barátságos vagy ellenséges, és eszközt jelentő nevek és igék, *val*, *vel* ragos szókat vonzanak; illyenek a' következő igék:

a) Szövetkezést, társalkodást, mulatozást, osztozást jelentők, mint: *szövetkezik*, *szerződik*, *barátkozik*, *egyezik*, *egyezkedik*, *társalkodik*, *mulatozik*, *kártyázik*, *játszik*, stb, pl: *a' jó jó-v a l s z ö v e t k e z i k; Péter Pál-l a l t á r s a l k o d i k; kutya a' macskáv a l ritkán b a r á t k o z i k.* — Ide tartoznak a' hason értelmű melléknevek is, pl: *s z ö v e t s é g e s v e l e; minden ember-r e l b a r á t s á g o s.*

b) Ezeknek ellenkezőjét jelentők, mint:

ellenkezik, háborkodik, vagdalkozik, harczol, küzd, perel, czivódik, ví, vitáz, viszálkodik, verekedik, ütközik stb; pl: *a' török a' magyar-ral sokszor verekedett.* Ide tartoznak a' hason értelmű melléknevek, pl: *megférhetetlen szomszédjai-val; ellenséges vele.*

c) Az egyesűlést, vegyűlést, keverést jelentők, mint: *vegyít, vegyűl, kever, zavar, habar, elegyít*, pl: *viz-zel keveri a' bort.* Így a' hason nemű melléknevek: elegy, vegyes, kevert, pl: *vér-rel elegy.*

Ezek közé tartoznak az *együtt*, *össze*, és *egybe* igekötős igék, valamint maga az *együtt* határozó is, pl: *együtt-jár velem; velem együtt.*

d) Segítést jelentők, mint: *segít, gyámolít, ápol, támogat*, pl: *pénz-zel segíti; ruhá-val gyámolítja; a' sövényt karó-val támogatja.*

e) Bővölködést és birtokot jelentők, mint: *bővölködik, bír*, pl: *a' Tisza hal-lal bővölködik; sok ezerek-kel bír.* — Így a'

hason értelmű melléknevek, mint: *dús*, *gazdag*, *tele*, *teljes*, *rakott*, *tömött*, pl: *bor-ral dús Baranya; és a' királyi lak' tere, öröm zajos nép-pel tele.*

f) Mérközést jelentők, mint: *mérközik*, *bír*, *birkozik*, *vetekedik*, *versenyez*, pl: *Pál nem bír fiá-val; az ifjak vetekednek egymás-sal.*

g) Ajándékozást és jutalmazást jelentők, pl: *bizodalmá-val ajándékozta meg; két száz darab arany-nyal jutalmazták munkáját.*

h) Kérkedést jelentők, mint: *kérkedik*, *dicsekedik*, *hetvenkedik*, *kevélykedik*, *hányakodik*, *pompáz*; pl: *testi ereje-vel kérkedik; nemességé-vel büszkélkedik.*

i) Élést, tartást, táplálást, hizlalást, kinálást, gyógyítást, szolgálást, kereskedést, gazdálkodást, fukarkodást jelentők, pl: *a' puszták' fiai kenyér-rel és szalonná-val élnek; bor-ral kedveskedik; gazdálkodik pénzé-vel; étel-lel kinálja.*

k) Nevelést és öregbítést, kisebbítést és

fogyasztást jelentők, pl: *a' csaplár viz-zel szaporítja borát; szerénység-gel neveld erényedet; rágalmazás-sal kisebbíti felebarátait.*

A': *nevel* ige, midőn táplálást jelent, csak néha veszi fel a' *val, vel* ragot, pl: *hús-sal nevelte;* különben *on, ön, n* ragot kíván, pl: *viz-en nevelte kisdedét.*

l) Cserét jelentők, pl: *a' püspökséget zárdá-val cserélte; a' papirost arany-nyal váltotta fel.* Ezen igék egyébiránt szinte *on, ön* ragot kivánnak, a' mi szokottabb is; pl: *ökr-ön lovat, eb-en gubát cserélt.*

m) Fenyegetést vagy csüggesztést, biztatást jelentők, mint: *fenyeget, ijeszt, rettent, rémít, elidegenít, szomorít, keserít, csüggeszt, biztat, bátorít, lelkesít, buzdít, kecsegtet, csábít,* pl: *halál-lal fenyegeti; rosz hír-rel busítja; abrak-kal csalogatja a' csikót.*

n) Bajlódást, vesződést törődést, gondolást, bánást, foglalkodást jelentők, pl: *ki igen szeret mások' ügyé-vel hivatlan ve-*

sződni, *az a' magáé-val keveset szokott gondolni.*

o) Tartozást, adózást, fizetést jelentők, pl: *ki sok-kal tartozik*, *sok-kal fog adózni; kifizették apró pénz-zel.*

2) *Val*, *vel* ragot vonzanak azon melléknevek, mellyek:

a) Két személynek vagy tárgynak egy vagy egyenlő tulajdonságát jelentik, pl: *egy idős*, *egy korú*, *egy szőrű*, *egyenlő*, *hasonlatos*, *egy alakú.*

b) Következők: *megyés*, *közös*, *határos*, *szomszéd*, *rokon*, *osztályos*, *atyafi*, pl: *Buda Pest-tel határos; szomszéd velem.*

c) Ezek: *adós*, *köteles*, *kénytelen*, *kész*, pl: *száz forintom-mal adós; köteles vele hogy fizessen.*

3) *Val*, *vel* ragot vesznek fel:

a) A' hasonlításoknál a' mérték különbségét jelentő nevek, pl: *egy öl-lel nagyobb; a' Duna a' Tiszánál sok-kal szélesebb.*

b) Az eszközt jelentő nevek, pl: *fegy-ver-rel vítta ki; bot-tal ütötte nyomát.*

c) A' mértékek' és edények' nevei, midőn eszköz' értelmét veszik fel mellékesen, pl: *a' csíkot iczé-vel, az almát kósár-ral, a' burgonyát zsák-kal mérik.*

d) Az időt jelentő nevek többnyire, e' kérdésre: *mikor?* pl: *éj-jel, nap-pal, reg-gel, ősz-szel, tavasz-szal; ez előtt három esztendő-vel.* Illyen *vel* ragos szóból rövidítetett ez is: *este, estve*, e' heyett: *est-tel, est-vel;* valamint hihetőleg ez is: *hajnal*, e' helyett: *hol-val.* Megjegyzendő egyébiránt, hogy az időnevek más raggal is használtatnak, pl: nem mondjuk: *tél-lel, nyár-ral*, hanem: *tél-en, nyá-r-on*, vagy: *tél-ben, nyár-ban*, így: *dél-ben, hajnal-ban*, és *nyar-anta.*

4) Az adás-vevést jelentő igék melletti árnevek ezen kérdésre: *hogy? hogyan?* először az: *a, e, ja, je* birtokragot veszik fel, aztán a': *val, vel* ragot, pl: *hét forint-já-val adta el a' buzát; tíz krajczár-á-val mérik a' húst.*

Hasonlókép ragoztatnak a' számnevek is, midőn a' mennyiséget, melly bizonyos árért adatik, határozzák meg, hol azonban az ár rendesen elhagyatik, pl: *a' tojást hárm-á-val, a' diót száz-á-val adják*, azaz: *tojast hármat egy garasért, diót százat.*

8. Fordító: *vá, vé,*

1) A': *vá, vé* rag egy állapotból másba átalakúlását jelentvén, következő igéktől vonzatik:

a) *Teszen, varázsol, bájol, bűvöl, változtat, alakít* stb, pl: *a' vizet bor-rá változtatta; ember-ré teszlek.*

b) Ugyanezeknek közép nemeitől, mint: *válik, változik, leszen, alakúl, képződik, keményűl*, pl: *az ige test-té lőn; a' fa kővé válik.* Ezek közől azonban némellyeket a' *vá, vé* elhagyásával is össze lehet a' nevekkel kötni, pl: *az ige test lőn; katona lett:* e' helyett: *katoná-vá lett.*

2) Felcserélhető néha a' *vá, vé* rag a': *nak, nek* raggal, pl: *biró-nak tették*, e'

helyett: *bíró-v á tették; tanácsos-n a k nevezték*, e' helyett: *tanácsos-s á.*

3) Vétetik határozó értelemben is, mint: *kis-s é, keves-s é, töb-b é;* melly esetben a' szenvedővel is felcserélhető, pl: *lovai t ö b b é nem mehetnek*, vagy: *t ö b b e t nem mehetnek; k i s s é elfáradt*, vagy: *k i c s i t elfáradt.*

4) Némelly helységek' nevei e' kérdésre *hová?* szinte *vá, vé* ragot vesznek fel, pl: *Győr-r é ment, Fejérvár-r á érkezett.*

9. Mutató: *ul, ül,*

1) *Ul, ül* ragot vesznek fel:

a) A' nevek, a' hivatalba, tisztségbe, társaságba felvételt kifejező igék mellett, millyenek: *fogad, ismer, szövetkezik, szerződik, szegődik, áll*, pl: *tiszttartó-u l f o g a d t a; házastárs-u l v e t t e; fegyvernök-ü l á l l o t t Hunyady mellett; társam-u l s z e g ő d ö t t; párt-u l f o g t a.* Ezen esetben e' rag: *nak, nek*, vagy: *vá, vé* ragokkal is felcserélhető, pl: *gazdá-u l*, vagy: *gazdá-n a k*, vagy: *gazdá-v á f o g a d t a; házastárs-u l,*

vagy: *házastárs-nak*, vagy: *házastárs-sá választotta; barátom-ul*, vagy: *barátomnak*, vagy: *barátom-má ismerem.*

b) A' hasonlítási eszmét kifejező nevek, mellyeket *mint*-tel is lehet használni, pl: *társaimnak vesztét hír-ül viszi Volga' vizéhez.* (Vörösmarty); *por-ul adta be az orvosságot; liszt-ül adta meg a' gabonát; szem-ül szárított borsó; palást-ul öltötte dolmányát.* Illyenkor e' rag helyett, *gyanánt, kép, képen, képében, ként, fejében, nevében, helyett*, és *nak, nek* is állhat, pl: *eszköz-ül*, vagy: *eszköz gyanánt*, vagy: *eszköz-kép, eszköz-képen, eszköz' képében, eszköz-ként, eszköz' fejében, eszköz' nevében, eszköz helyett, eszköz-nek, használta; jutalam-ul, jutalom gyanánt, jutalom-kép, jutalom-képen, jutalom-ként, jutalom' fejében, jutalom' nevében, jutalom helyett, jutalom-nak kapta; pénz-ül adta a' gabonát*, azaz: *pénz helyett*, vagy: *pénz gyanánt.*

Ide tartoznak a' következő kifejezések is: *ország-ul, város-ul, magyarok-ul, er-*

délyiek-ü l, *szegény emberek-ü l*, mellyek szinte: *mint*, *mint a' féle*, vagy más módjelentőkkel is felválthatók, így: *ország-osan*, *mint város*, *mint a' féle szegény emberek*, pl: *Ő Felségének*, *ország-ul*, *gyűlésünkben meg is köszöntük* (Korponai országgyűlés); *bizonyságot teszünk egész város-ul*; *mi szegény emberek-ü l csak kenyérrel 's vízzel élünk.*

Továbbá ezek is: *eb-ü l*, *kutyá-ul*, *pór-ul*, *ember-ü l*, mellyeket *mint*tel hasonlókép fel lehet váltani, pl: *eb-ül járt*, azaz: *mint az eb*; *ember-ü l viselte magát*, azaz; *mint ember.*

c) A' nyelveket jelentő melléknevek, ezen kérdésre: *hogyan?* pl: *magyar-ul beszél*; *német-ü l tud*; *ángol-ul ért*; *görög-ü l tanúl.*

2) Mint képző ragasztatik az *ul, ül* többnyire minden melléknévhez, melly esetben néha *an, en* raggal is lehet felváltani, pl: *józan-ul*, *gonosz-ul*, *ravasz-ul*, vagy: *józan-an*, *gonosz-an*, *ravasz-an*. Az *atlan*, *et-*

len, *talan*, *telen* végű melléknevekmél gyakran el is hagyatik, pl: *sok vidéken a' házakat vakolatlan hagyják; rendületlen állott; hirtelen elment; váratlan érkezett.*

3) *On* képző helyett áll ebben: *arcz-ul*, pl: *arcz-ul csapta*, *arcz-ul fú a' szél*, azaz: *arcz-on.*

4) Sajátságos kifejezésül használtatik ebben: *ap-ul*, *any-ul testvér*, pl: *a' görögöknél nem volt tilos nőszni ap-ul nővérekkel.*

10. Beható: *ba*, *be.*

1) A' *ba*, *be* rag valaminek beljébe hatást, vagy helybe, állapotba indulást jelent, 's e' kérdésekre: *hová? kibe? mibe?* felel meg. Vonzatik pedig a' következő igéktől, mellyek

a) Mozgást jelentenek, mint: *megyen*, *siet*, *repűl*, *vágtat*, pl: *a' város-ba megyek*, *malom-ba sietek*, *lelkem-be szállok.*

b) *Be* igekötővel vannak kapcsolva, pl:

a' törökök gyakran be-ütöttek hazánk-ba; be-zárta a' szobá-ba.

c) Avatkozást, valamibe kezdést jelentenek, millyenek: *keveredik*, *bonyolodik*, *kap*, *fog*, *kezd*, *avatkozik*, pl: *tolvajság-ba keveredett; minden-be avatkozik; sok dolog-ba kezd; sok baj-ba bonyolodott.*

d) Állapotot jelentenek, mint: *merűl*, *esik*, pl: *bú-ba merűl; nyavalyá-ba esik.*

2) *Ba*, *be* ragot kivánnak ezen ígék is: *vág*, *üt*, *csap*, *kap*, pl: *orr-ba ütötte; hát-ba vágta; nagy fá-ba vágta fejszéjét; haj-ba kapott; szeget ütött fejé-be.*

Valamint ezek is: *öltözik*, *öltözködik*, pl: *gyász-ba öltözött; feketé-be öltözködött.*

3) *Ba*, *be* raggal kivánják továbbá:

a) A' *kerűl* és *telik* igék az árt, becsűt, munkát és fáradságot jelentő neveket, pl: *pénz-be és sok fáradság-ba kerűlt; sok*

idő-be telt. Ide tartoznak az illy szólások is: *semmi-be hajtja*, vagy *veszi.*

b) A' *szeret* és ezzel rokon értelmü igék és melléknevek, a' szeretett tárgyat, pl: *Virgilius' olvasásá-ba szeretett; könyvé-be szerelmes; játék-ba bódúlt; táncz-ba bolondúlt.*

4) Ezen rag mellett nyomosítás végett gyakran még a' *bele* is kitétetik, pl: *nagyon bele-bőszült a' háború-ba; bele-szeretett könyvei-be; egészen bele-bolondúlt a' szőke hajfürtök-be; bele-vágott a' más' beszédé-be.*

5) Ezen kifejezés: *fejé-be tette, szemé-be vágta a' kalapot*, e' helyett áll: *fejé-re tette, szemé-re vágta.*

11. Marasztaló: *ban*, *ben.*

A' marasztaló *ban*, *ben* rag, helyre nézve e' kérdésre: *hol?* időre nézve erre: *mikor?* tárgyra nézve pedig ezekre: *kiben? miben?* szokott használtatni. Különösen

1) Vonzzák azon igék, mellyek

a) Helyben maradást, tartózkodást, mulatást, szorgalmat, munkát, foglalatoskodást, bővelkedést vagy ezekkel ellenkezőt jelentenek, pl: *vár-ban lakik; a' tudományok-ban fáradni szép; a' jó-ban megfogyatkozni rút dolog.*

b) Hitet, bizodalmat, gyönyörködést, serénykedést, kevélykedést jelentenek, pl: *ki mi-ben bízik, attól hízik; hiszen isten-ben; ereje-ben bizakodik; öltözetében kevélykedik.* — Így az ellenkezőt jelentők, mint: *kételkedik, bizatlankodik* stb. pl; *kételkedem, bizatlankodom benne.*

Ide tartoznak az illy szólások is: *nincs kétség benne, nincs tagadás benne, Tamás vagyok benne.*

2) A' hasonlító igék azon névhez, mellyre nézve a' tárgyak összehasonlítatnak, *ban, ben* ragot kivánnak, pl: *egyik ember ész-ben felülmulja a' másikat;* melly esetben a' *ban, ben* rag *vel* és *ra* raggal is felváltható, pl: *ész-szel*, vagy: *ész-re.*

3) Az *áll* ige szinte *ban, ben* ragos nevet kiván, pl: *bőré-ben, tiszté-ben, kötelességé-ben áll.*

4) Illy ragú mellékneveket vonzanak a' következő melléknevek is: *jártas*, *keltes*, *biztos*, *ügyes*, *tudós*, *bűnös*, *ártatlan*, *részes*, *gyanús*, *tudatlan*, *járatlan*, *állhatatos*, *állhatatlan*, *lassú*, *tehetetlen*, *telhetetlen*, *rendetlen* stb, pl: *ki mi-ben bűnös ab-ban gyanús; sok nyelv-ben jártas; állhatatlan feltételei-ben.*

5) *Ban*, *ben* ragot vesznek fel:

a) Az időt jelentő nevek e' kérdésre: *mikor?* pl: *egyszer esik esztendő-ben; minden órá-ban; minden idő-ben; tél-ben; nyár-ban; dél-ben; hajnal-ban.*

b) A' jelen ideű igenevek, mint: *menő*, *jövő*, *induló*, *bujdosó*, midőn időt vagy állapotot jelentenek, pl: *oda menő-ben, vissza jövő-ben beszállott hozzám; induló-ban van; pusztuló-ban találtam a' házát.*

c) Némelly, időt vagy állapotot jelentő, határozók és nevek, mint: *hajdaná-ban*, *minapá-ban*, *hirtelené-ben*, *ellené-ben*, *irányá-ban*, *közelé-ben*, *izi-ben*, pl: *nem*

5*

úgy volt ez hajdaná-b a n; a' nagy nyárfák' irányá-b a n; eredj izi-b e n.

d) A' személyragozott részesülők, ha a' mondatból a' *midőn*, *mikor*, kihagyatik, pl: *siették-b e n megbotlott; messzejártam-b a n kifáradtam.* A' *jötté-b en*, *menté-b e n* helyett inkább a' *jövet*, *menet* szokott használtatni, mi a' régies *jövett- menett*-ből látszik fenmaradottnak.

6) Használtatik e' rag sokszor:

a) *Között* és *közől* névutó, úgy *ból*, *ből* rag helyett, pl: *a' gombák-b a n*, vagy: *gombák k ö z ö t t*, vagy: *gombák k ö z ő l*, *több a' mérges mint a' jó; a' juhok-b a n sokat megölt a' farkas*, azaz: *juhok k ö z ő l; kenyér-b e n sem eszik eleget*, azaz: *kenyér-b ő l.*

b) *Miatt* és *ért* helyett, pl: *bújá-b a n meghólt*, azaz: *búja m i a t t; keserűségé-b e n katonának állott; a' haza' érdeké-b e n sokat fáradozott*, azaz: *érdeke-é r t.*

12. Kiható: *ból*, *ből*.

A' *ből* rag rokon jelentésü lévén a' *ról* és *től* ragokkal, a' mennyiben mind hárman: e-

redést, származást fejeznek ki, megkülönböztetések már itt eleve szükséges; mi legkönnyebben úgy látszik elérhetőnek, ha eredetök vizsgáltatik. E' szerint a' *től* ebből eredvén: *tő-ől*, a' *ből* ebből. *be-öl*, 's a' *ról* ebből: *ra-ól*, vezér eszmékül a' *tő*, *be*, és *ra* maradnak. Az eredet és származás tehát vagy a' *tő*-től, vagy a' *bel*-től, vagy a' *felület*-től méretik; következéskép a' származási vagy eredési összefüggést, a' tárgyak között, legerősebben fejezi ki a' *ből*, gyöngébben a' *től*, leggyöngébben a' *ról*, pl: *házá-ból távozik*, *házá-tól távozik*, *házá-ról leesik*; mi a' ragoknak átvitt értelmére is alkalmazható, pl: *az orvos-ból síráső lett; magam-tól tudom; a' régiek-ről szólok.* — A' *ből*-nek rendesen *ki*, a' *től*-nek *el*, a' *ról*-nak pedig *le* felel meg, pl: *ki-estem jogom-ból*, *el-estem jogom-tól; le-mondtam jogom-ról*.

1) *Ból*, *ből* ragot vonzanak az igék:

a) Mellyek belsőből kihatást, eredést, származást jelentenek, pl: *nemes vér-ből eredt; kirohant a' vár-ból; nem minden bot-ból válik borotva.*

b) Mellyek szeretetet, kedvelést, útálást, gyűlölést, bánatot, sajnálatot jelentenek, pl: *szívem-ből sajnálom, lelkem-ből szeretem, gyomrom-ból útálom.*

c) Az *áll* ige, pl: *az ember test-ből és lélek-ből áll.*

2) *Ból, ből* ragot vesznek fel:

a) Az anyag, mellyből valami készült, pl: *fá-ból csinált vas karika; réz-ből öntött szobor.*

b) A' hely, honnan valami kiindúl, kimozdíttatik, vagy ered, pl: *éjfélkor mentünk ki a' város-ból; eleink Ázsiá-ból szakadtak; kivetették a' ház-ból.*

c) Az állapot, mellyből másba átmenetel történik, pl: *az orvos-ból siráső lett; deák-ból katonává lett.*

d) Az okot adó nevek, pl: *fösvénység-ből böjtöl; tisztelet-ből hallgatja el nehezteléséť.* Illyenkor e' rag többnyire *miatt*al is felváltható, pl: *tisztelet miatt.*

e) Parancsot, rendelést, meghagyást jelentő nevek, pl: *Isten' parancsá-ból tar-*

tozunk szeretni felebarátunkat; az ország' rendelésé-ből tartozunk adózni. Illyenkor a' *szerint* is állhat helyette, vagy: *nál fogva*, pl: *Isten' parancsa szerint; isten' parancsá-nál fogva.*

f) Midőn valahonnan egy más rész elvétetik, azon tárgy' neve, mellyből a' rész elvétetett, pl: *a' kenyér-ből levágott egy karajt.*

3) Fel lehet cserélni e' ragot a' *közől* névhatározóval következő mondatokban: *sok-ból választott; a' ménes-ből kifogott négy lovat.*

13. Közelítő: *hez, hoz, höz.*

A' *hez, hoz, höz* rag valamelly tárgy felé mozdúlást, hajlást jelentvén, vonzatik

1) Következő igéktől:

a) Mellyek közelítést, ragaszkodást, vonzalmat, hajlandóságot, kapcsolást, kötést, köttetést, szítást, simulást jelentenek, pl: *elvei-hez szorosan ragaszkodik; közelít a' város-hoz; fá-hoz köti lovát; kiki ma-*

ga fazeká-hoz szít; anyjá-hoz simúl a' csecsemő.

b) Mellyek tudást, értést, sejtést, kezdést, fogást, látást, nyúlást jelentenek, pl: *tud hozzá, mint a' hajdú a' harangöntés-hez; dolgá-hoz lát; pénzé-hez nyúl.*

c) Mellyek szokást, törődést jelentenek, pl: *zaj-hoz szokott; munká-hoz törődött.*

d) Mellyek hasonlítást, rokonságot, illést, illesztést, mérést, szabást, alkalmazást jelentenek, pl: *hasonlít, mint tojás a' tojás-hoz; testé-hez szabták a' ruhát; törvény-hez alkalmazza magát.*

2) Következő melléknevektől: *kegyes, nyájas, kemény, szigorú, igaz, hamis, hív, hívtelen, szíves, szívtelen, kegyetlen, rosz, jó, illő, illendő, hasonló, hajlandó, fogható, rokon, atyafi, közel,* pl: *a' jók-hoz kegyes, a' gonoszok-hoz szigorú.* Ilylyenkor e' ragot az *iránt* névutóval is fel lehet váltani, pl: *a' jok iránt kegyes, a' roszak iránt szigorú.*

3) *Hez*, *hoz* ragot kiván a' *képest* névutó is, pl: *a-hoz képest*, *mi-hez képest.*

4) Nyomosítás végett a' *hez*, *hoz* ragos nevek mellett néha a' *hozzá* is kitétetik, pl: *hozzá fogott a' munká-hoz*, *hozzá nyúlt a' pénz-hez.*

14. Határvető: *ig.*

1) Az *ig* rag térben és időben jeleli ki a' határt, ezért a' czélt, véget, messzeséget' terjedést, meddigtartást jelentő igéktől vonzatik, pl: *a' diófa-ig övé; a' porosz háború hét év-ig tartott.* Ha pedig a' hely vagy idő' mértékének kezdete is kitétetik, a' kezdetet jelentő névhez *től* ragasztatik, pl; *tető-től talp-ig derék ember; Duná-tól Tiszá-ig meg nem áll.*

2) Ezen szóktól: *soká-ig*, *nap-ig*, *mind-ig* az *ig* rag el is maradhat, pl: *három nap tartózkodott nálam; soká nyugszik; mind vártalak.*

3) Nyomosítás végett *lan*, *len* képzővel is megtoldatik, pl: *holtom-ig-lan 'hived*

maradok, melly esetben *a' lan*, *len* képző a' régiek' példái szerint befoglalólag jeleli a' határt, pl: *mind pokol-i g - l a n lealáztatol* (Müncheni Codex) azaz: *egészen le a' pokolba.* Így ez: *egy - i g - l e n elvesztek a' harczban*, azt jelenti, hogy *egy sem maradt élve*, holott ez: *egy - i g levágták*, azt teszi, hogy *még egy megmaradt.* A' Bécsi Codexben megtoldva is fordúl elő ekképen: *hete - i g - l e n t e.*

15. Állapító: *en*, *on*, *ön*, *n.*

1) Illy ragú neveket vonzanak magok mellé:

a) Az igék, midőn valamelly tér vagy hely feletti megállapodást, mozgást, cselekvést, szenvedést, vagy állapotot jelentenek, 's e' kérdésre: *hol?* felelnek meg, pl: *a' gólya háztető - n rak fészket: fűzfá - n nem terem alma; a' tanyá - n van; idegen orszá-g-o n jár.*

b) Következő igék: *él*, *táplál*, *tart*, *hízik*, *hizlal*, *telel*, *teleltet;* pl: *kenyer - e n é l*, *szalm á - n t e l e l*, *makk - on h í z i k.*

c) Ezek; gondolkodik, tanácskozik, o-

koskodik, pl: *az ország' dolgai-n tanácskoznak; házam' építésé-n gondolkodom; hasztalanságok-on okoskodnak.* Ezekben az *on* ragot *ról*-lal is fel lehet váltani.

d) Ezek: függ, lóg, csügg, áll, van, pl: *fal-on függ; nyakam-on csügg; rés-en van füle; az-on vagyok; ajtó-n áll.*

e) Ezen névutók: *át*, *által*, *keresztül*, pl: *át-úszott a' Tiszá-n; keresztül lőtt az ablak-on.*

2) *En*, *on*, *ön*, *n* ragot vesznek fel:

a) Az okot jelentő nevek, következő igék mellett: *tünődik*, *búsúl*, *töprenkedik*, *bosszankodik*, *siránkozik*, *sír*, *kesereg*, *álmélkodik*, *iszonyodik*, *bámúl*, *bámészkodik*, *nevet*, *mosolyg*, *mosolyodik*, *összevesz*, *veszekedik*, *vitáz*, stb, pl: *apja' halálá-n kesereg; összevesztek a' koncz-on.* Itt az *on* ragot *felett* névutóval is többnyire fel lehet cserélni.

b) Az eszköz, melly által valami fogva vagy kötve tartatik, pl: *fék-en tartja lovát; kötel-en vezetik az ökröt.*

c) Az érintés' helye, pl; *orr-on ütötte; pof-on vágta; nyakunk-on a' török; hátunk-on az ellenség.*

d) Az időnevek ezen kérdésre *mikor?* pl: *tél-en, nyár-on, Hétfő-n, Kedd-en, jövő hét-en,* (lásd *vel*). A' *nap* és *kor* nevek e' ragot rendszerint elhagyják, pl: *Vasárnap, holnap, minap, akkor, mikor, semmikor, jókor.*

e) Az árnevek, pl: *pénz-en vette; gaboná-n cserélte; ingy-en adta.*

3) E' névutók: *kivül, belül, alul, felül, innen, túl,* a' nevet, mellyhez tartoznak, szinte ezen raggal kivánják, pl: *ház-on kivül; Tiszá-n innen, Duná-n túl.* A' *kivül* mellett e' rag néha el is hagyatik, pl: *kétség kivül; a' nagy világon e' kivül nincsen számodra hely* (Vörösmarty).

4) Használtatik e' rag néha

a) *Nál, nél* értelemben, e' kifejezésekben: *nyak-on kapta, üstök-ön ragadta, szavá-n fogják a' harist, lopás-on kapták, tolvajság-on érték, vitorla-szárnyak-on a' sajka elröpül* (Vörösmarty).

b) *Ül* módmutató helyett, pl: *rosz név-en vette*, azaz: *rosz név-ül.*

5) Midőn a' vonzott *on* ragos név ki nem tétetik, a' *rajta* határozó használtatik, pl: *rajta vesztett*; mi nyomatosság végett gyakran az *on* ragos név mellett is megtártatik, pl: *rajta kapták a' csalás-on.*

16. Felható vagy irányzó: *ra*, *re.*

A' *ra*, *re* rag, eredeti értelménél fogva a' tárgyaknak, mellyek' neveihez járul, felületét, felszinét, tetejét jeleli ki alapul, hová valami helyheztetni, mozdúlni, vagy irányoztatni gondoltatik; ezért

1) Felveszik a' fel- vagy leereszkedést, mászást, kapaszkodást, repülést, hatást jelentő igék melletti tárgynevek, mellyek ezen törekvés' állapodási pontját meghatározzák, pl: *fá-ra száll a' madár; homok-ra épiti házát; ág-ra kapaszkodik; föld-re esik.*

2) Vonzatik következő igéktől, mellyek

a) Irigykedést, bosszankodást, haragot, agyarkodást jelentenek, pl: *haragszik szom-*

szédjá-ra; agyarkodik az egész város-ra; irígykedik a' boldogabbak-ra; neheztel barátai-ra. Ezen esetben *ellen* névutóval is fel lehet cserélni, pl: *mit agyarkodol ellenem?*

b) Hatást, parancsolást jelenek, pl: *szivé-re szóltam; lelké-re kötöttem; szolgám-ra parancsoltam,*

c) Becsülést, itélést, kárhoztatást jelentenek, pl: *halál-ra itélték; pokol-ra kárhoztatja; kevés-re becsüli; a' jó hazafi több-re nézi honá' boldogságát életénél.*

d) Kérést, esküvést, fogadást, sürgetést, felszólítást, kényszerítést jelentenek, pl: *isten' nevé-re kérlek; menny-re föld-re esküdött; becsületem-re fogadom.*

e) Tanítást, oktatást, intést, biztatást, vezetést, csábítást jelentenek, pl: *a' jó apa, jó-ra tanítja gyermekeit; ki igazságot mond, jó-ra int; szorgalom-ra biztatja tanítványit; rosz-ra csábítja földieit.*

f) Figyelmezést, vigyázást, nézést, te-

kintést, törekvést, iparkodást, ügyekvést, szánást, elszánást, ajánlást jelentenek, pl: *figyelmez és hajt a' szó-ra; hallgat a' beszéd-re; vigyáz becsületé-re; nagy-ra törekszik; rá' szánta magát.*

g) Fordulást, változást jelentenek, pl: *jó-ra fordúlt dolga; halál-ra vált.*

3) A' *feledkezik*, *emlékezik*, *bámúl*, *gondol* igék is vonzanak néha *ra*, *re* ragot, melly esetben e' raggal tárgynál megállapodást akarunk kifejezni, pl: *emlékezzünk őseinkre; ráfeledkezett*, azaz: *rábámúlt*, vagy: *rácsodált*.

4) Az egésznek felosztását, oszlását, eldarabolását jelelő igék mellett a' részek veszik fel a' *ra*, *re* ragot, pl: *Magyarország négy kerület-re oszlik; a' nemzet pártok-ra szakadt.*

5) Vonzatik továbbá e' melléknevektől: *alkalmas*, *képes*, *kész*, *hajlandó*, *kellő*, *való*, *képtelen*, *alkalmatlan*, stb, pl: *ki mi-re hajlandó, ar-ra alkalmas is szokott lenni; jó-ra való, semmi-re kellő.*

6) Vonzatik a' *nézve*, *nézvest* határozóktól is, pl: *mi-re nézve*, *ar-ra nézvest.*

7) Használtatik

a) Árt, idő- és távulsági határt megállapító értelemben, pl: *tíz forint-ra tartja párját juhainak; eltávozott egy hét-re, örök idő-re; Pest Budához 300 ölnyi-re van; induló-ra dobolnak; estvé-re harangoznak,*

b) *Hoz* és *be* értelemben, következő kifejezésekben: *kút-ra megyen víz-ért; erdő-re indult fa-ért; víz-re hajtja marháit.*

c) *Felé* helyett, pl: *jobb-ra, bal-ra, elő-re, hát-ra, csá-ra, hajsz-ra, tőled-re, hozzád-ra*, melly két utóbbinál a' *ra, re* rag el is hagyatik, így: *tőled, hozzád.*

d) *Ellen* értelemben, pl: *Hunyady a' török-re ment; Szigetvárát megszállá, a' jó vitéz ur-ra, Zrínyi Miklós-ra* (Pethő Gergely Krón). Ide számítandók az illyenek is: *nyulak-ra vadász; fogfájás-ra olvas.*

e) *Szerint* értelemben, pl: *kényé-re éli világát; paraszt mód-ra bánt vele.*

f) Az ige' határtalan módja' kikerülésére, pl: *joszágai' megszemlélésé-re ment*, e' helyett: *joszágait megszemlélni.*

8) Feljegyzendők itt e' sajátságos szólások is: *apjá-ra ütött; bokor-ra köti; csomó-ra fűzi; vas-ra veri; csomó-ra fojtja a' zsákot; magá-ra érti a' példázgatást; eszé-re tért.*

9) Nyomosítás végett a' *ra*, *re* rag mellett gyakran a' *reá*, *rá* is kitétetik, pl: *reá-hágott a' lábá-ra; rá-állott a' gonoszok' tanácsá-ra.*

17. Leható vagy visszairányzó: *ról, ről.*

A' *ról, ről* rag valaminek felületéről el- vagy levételt, szakadást, lehatást jelent, 's a' helyet ezen kérdésekre határozza meg: *honnan? miről?* pl: a' *ház-ról leesett; a' hegy-ről leszaladt.*

1) Vonzatik az igéktől, mellyek jelentenek:

a) Elfeledést, aggódást, gondoskodást, kételkedést, pl: a' *jótéteményeyk-ről elfe-*

ledkezni nem illik; kiki gondoskodjék magá-ról; a' józan ész nem kétkedik isten' lété-ről.

b) Gondolkodást, emlékezést, pl: *emlékezzünk régiek-ről, Scythiából kijöttek-ről.*

c) Meggyőződést, pl: *meg vagyok győződve jószivűséged-ről.*

d) Tudakozódást, tudósítást, lemondást, pl: *nagy ember aprólék dolgok-ról nem tudakozódik.*

e) Dicsérést, magasztalást, hiresztelést, nevezést, hívást, pl: *Budát dicsérik szép kilátása-ról; a' Hegyalja világszerte el van hiresztelve jó borá-ról.* Ide tartoznak az ezekkel rokon értelmü melléknevek is, millyenek: *híres, nevezetes*, pl: *Balaton nevezetes fogas halá-ról; Erdély szép lovai-ról híres.*

2) A' *le* határozóval összekapcsolt igék is e' ragot vonzzák, pl: *le-szállították a' polcz-ról;* — hol azonban a' *le* néha alattomban értetik, pl: *ág-ról szakadt ember.*

3) Használtatik

a) *Felől* helyett is, pl: *azt halottam az öcsém-r ő l, hogy katonának állott.*

b) *Ből* értelmében, pl: *falu-r ó l jött; erdő-r ő l hord fát, Duná-r ó l vizet.*

18. Távolító: *tól, től.*

A' *tól, től* rag a' nevet, mellyhez ragasztatik, az eredés' tövévé, vagy a' megindulás', eltávozás' pontjává, azaz azon határvonallá teszi, honnan valaminek eredése, távozása, vagy távulléte méretik, pl: *mindnyájan Ádám-t ó l eredünk; Buda Pest-t ő l 300 ölnyire van.* Illy értelemben határozza meg mindazon nevek' jelentését is, mellyektől valami szelleminek, jónak, vagy rosznak eredése származtatik, pl: *Isten-t ő l jót várunk; sokan félnek a' halál-t ó l.*

1) Vonzzák az igék, mellyek

a) Eredést, származást, kezdetet, okozatot, függést jelentenek, pl: *ez a' ló telivér-t ő l s z á r m a z o t t; a' rómaiak Róma' alkotásá-t ó l k e z d e t t é k történetirásukat;*

reggel-től számítva; ez csak at-tól van (az okozza); nem függök senki-től.

b) Távozást, távulságot, elmaradást jelentenek, pl: *a' hajó tova haladt a' part-tól; alma nem messze esik fájá-tól; hátra maradt társai-tól.*

c) Várást, reményt, ohajtást, kivánatot, akarást, kérést, követelést jelentenek, pl: *korunk-tól sokat várunk; ez ember-től ennyit nem reményltem; az úrtól ohajtok, kivánok, akarok hallani valamit; a' hitelező kéri, követeli adósá-tól pénzét.*

d) Ovakodást, eltiltást, elzárást, elrekesztést, tartózkodást, idegenkedést, undorodást, félelmet, ijedést, irtózást jelentenek, pl: *ódd magad a' rosz-tól; tartózkodjál a' játék-tól; elidegenedett régi barátjá-tól; undorodik az étel-től; nem fél a' kisértet-től; meg nem ijed maga árnyéká-tól; irtózik a' béká-tól.*

e) Különbözést, elválást, elszakadást, elfajzást jelentenek, pl: *fia különbözik az apjá-tól; elvált hitvesé-től; elszakadt honá-tól; elfajzott a' többi-től; elütött amat-tól.*

f) Megszabadulást, menekvést, tisztúlást jelentenek, pl: *megszabadúlt a' baj-tól; megmenekedett a' halál-tól; megtisztúlt a' levegő a' köd-től.*

g) Elvevést, elragadást, elrablást, megfosztást jelentenek, pl: *elvettük isten-tő az áldást; elfoglalta szomszédjá-tól a' földet; elragadta a' ház-tól a' leányt; elrabolta az útas-tól a' pénzt; megfosztotta vagyoná-tól.*

h) Tudást, értést, hallást jelentenek, pl: *magam-tól tudom; apám-tól értem; barátom-tól hallom.*

2) Vonzatik a' szenvedő igéktől is, pl: *isten-től teremtettünk; anyá-tól születtünk.*

3) Vonzatik e' mellékneveктől is: üres, tiszta, ment, független, pl: *munká-tól üres idő; bűn-től tiszta; adósságá-tól ment; minden-től független ember.*

A' *fogva* névutó az időneveket szinte *tól*, *től* raggal vonzza, pl: *rég-től fogva; má-tól fogva;* — melly esetben az *óta*-val is fel

lehet cserélni, de ekkor aztán a' *tól*, *től* rag a' névtől elmarad, pl: *esztendő ó t a ; tegnap ó t a.*

5) Használtatik a' *tól*, *től*

a) *Miatt* helyett, pl: *nem lát a' füst-t ő l; elkábúlt a' gőz-t ő l.* Ez esetben mindazon nevek mellett is állhat, mellyek a' *miatt*-ot megszenvedik, pl: *nedves a' harmat-t ó l; büdös a' kevélység-t ő l; részeg a' bor-t ó l.*

b) *Által* helyett, pl: *magá-t ó l é r t ő-d i k.*

19) V e s z t e g l ő: *n á l*, *n é l.*

A' *nál*, *nél* valamelly tárgy mellett vagy annak közelében létezést, nyugvást, veszteglést, vagy működést fejez ki, miért is

1) Vonzatik azon igéktől, mellyek tartózkodást, lakást, mulatást jelentenek, pl: *házam-n á l t a r t ó z k o d i k ; a' gyermekek szüléik-n é l l a k n a k.*

2) A' *fog*, *kap*, *ragad* igék mellett az érintett tárgy, *nál*, *nél* ragot veszen fel, pl: *hajá-n á l f o g t a ; szarvá-n á l ragadta*

(lásd az *en*, *on* ragot). Ide tartoznak e' példák is: *mi-nél fogva*, *an-nál fogva*.

3) A' hasonlítás' közép foka szinte *nál*, *nél* ragot vonz, pl: *nincs szebb virág a' rózsá-nál; szebb-nél szebb.* Ide tartoznak a' hasonlítást kijelentő határozók is, mint: *inkább*, *kevesbbé*, 's az illyenek: *erősebben*, *jobban* stb. pl: *mi-nél inkább szalad*, *an-nál hátrább marad.*

4) Valamelly foglalkozás mellett töltött idő is *nál*, *nél* raggal fejeztetik ki, pl: *sírt a' temetés-nél; jól lakott az ebéd-nél; elaludt az irás-nál.*

5) A' bolti, fogadói és ezekhez hasonló czimneveknél is *nál*, *nél*, használtatik, pl: *a' Szarvas-nál; az arany biká-nál.* Hibásak az illy felirások: *Vendégfogadó a' Nádor-hoz.*

6) Felcseréltetik

a) A' *mellett*, *között* és *közben* névutókkal is, leginkább a' hely- és tér-neveknél, pl: *a' vívás-nál megsebesedett*, vagy: *vivás közben; a' magyarok-nál* vagy: *magyarok*

között, *más a' szokás; Mohács-nál* vagy: *Mohács mellett, nagy ütközet történt.*

6) Némelly vidékeken a' hasonlításokban a' *tól*, *től*-lel, hibásan pl: *szebb tőlem, nagyobb tőlem*, e' helyett: *szebb nálam, nagyobb nálam.*

7) Használtatik némelly vidékeken *hez*, *hoz* helyett szinte hibásan, pl: *gyere nálam; nála ment*, e' helyett: *jere hozzám, hozzá ment.*

8) A' *nála* midőn hasonlítatik, *nál* raggal, vagy a' nélkül is használtatik, pl: *nálam*, vagy: *nálam-nál erősebb.*

20. Hasonlító: *képen*, *kép*, *ként.*

A' hasonlító *képen*, *kép*, *ként* rokon értelműek a' *gyanánt*, *szerint*, *módon* és *mint* szókkal, 's ezekkel gyakran fel is cseréltetnek, pl: *Pál apostol-ként mindent megkisértsetek; magam-ként ő is gyarló ember; segéljünk a' dolgon azon-kép.* Innen származtak a' *semmikép*, *akkép*, *valamikép*, *illyetén-kép* stb.

21. Tömegesítő: *astul, estül, ostul, östül.*

Az *astul*, *estül*, *ostul*, *östül* képző, tömegesítés', összefoglalás' értelmét adja a' nevekhez, 's többnyire az *együtt* szóval oldathatik fel, pl: *lelk-estül*, *test-estül*, *feleség-estül*, *gyermek-estül*, *egész falu-stul oda vagyunk; sereg-estül elveszett*, azaz: *seregével együtt.*

22. Osztó: *enként*, *onként*, *önként.*

E' képző valaminek részekre osztását jelenti, és kapcsoltathatik

a) Minden tő-számnévhez, pl: *egy-enként*, *kett-őnként*, *öt-önként*, *száz-onként.*

b) A' pénz' nemeit, valamint akármelly időt, nemet, fajt, 's egészet jelentő nevekhez, valahányszor ezekben a' felosztási eszme forog fenn; miért is illy képzőü neveket vonzanak mindazon igék, mellyekkel részes öregbedést vagy kisebbedést, emelkedést vagy csökkenést fejezünk ki, pl: *rész-enként*,

darab-onként, *forint-onként*, *fok-onként*, *év-enként*, *kor-onként*, *apró-nként* *emelkedett*, vagy: *szállott*.

23) Időrag: *kor*.

Ezen rag mindenféle időt, napot, ünnepet jelentő nevekkel csatlakozhatik e' kérdésre: *mikor?* pl: *tavasz-kor*, *mult-kor*, *jó-kor*, *aratás-kor*.

Ha az illy időt jelentő nevek egy napi tárgyról szólanak, a' *kor* helyett *napján* —, ha pedig több napi tárgyat jelentenek, *idején* vagy *idejében* szókkal is lehet élni, pl: *Gergely-kor*, vagy *Gergely' napján*; *aratás-kor*, vagy *aratás' idejében*, vagy *idején*.

Jegyzet. A' következő névragok: *nek*, *ért*, *vel*, *hoz*, *ról*, *ra*, *től*, *nál*, midőn maga a' név kitéve nincs, személyragozva is használtatnak, pl: *nek-em*, *nek-ed*, *nek-i*, *ért-em*, *ért-ed*, *ért-e*, stb. A' *ből* helyett *belől* van szokásban.

TOLDALÉK.

A' várak', városok', faluk' és puszták' neveihez a' *hová? honnan?* és *hol?* kérdésekre

járuló ragokra nézve a' nyelvszokás ingadozó; mit e' tekintetben határozni lehet, következő:

1) Azon helyneveknél, mellyekhez a' *hol?* kérdésre *on*, *en*, *ön*, *n* állapító-rag függesztetik, a' *hová?* kérdésre átalában *ra*, *re* —, a' *honnan?* kérdésre pedig *ról, ről* használtatik, pl: *Budá-n*, tehát *Budá-ra*, *Budá-ról; Pest-en*, tehát *Pest-re*, *Pest-ről.*

2) Azon helyneveknél pedig, mellyeknél a' *hol?* kérdésre *ban*, *ben* felel meg, a' *hová?* kérdés *ba*, *be* —, a' *honnan? ból, ből* ragot kíván, pl. *Pozson-ban*, tehát *Pozson-ba*, *Pozson-ból.*

3) Szokásban van némelly helyneveknél, a' *hol?* kérdésre *on*, vagy *ban* rag helyett *att*, *ett*, *ott*, *ött*, *t*, képzővel is felelni, pl: *Fejérvár-on*, vagy *Fejérvár-ott; Győr-ben*, *vagy Győr-ött.* Az illyeneknél a' *hova?* kérdésre *ra*, *re*, *ba*, *be* helyett *vá*, *vé* raggal is felelhetünk, pl: *Fejérvár-rá*, *Győr-ré.*

Az itt előadott 1. és 2. szabályokra nézve pedig következők figyelembe veendők:

1) *On*, *en*, *ön*, *n*, tehát *ra*, *re*, és *ról*, *ről* ragokat vesznek fel

a) A' magánhangzón végződő helynevek többnyire, de az *i* végzetűek kétesek.

b) A' *b*, *cz*, *cs*, *d*, *f*, *g*, *gy*, *j*, *k*, *l*, *ly*, *p*, *r*, *s*, *sz*, *t*, *ty*, *z*, és *zs* végzetűek, pl: *Vereb-en*, *Vereb-re*, *Vereb-ről*; *Horpács-on*, *Horpács-ra*, *Horpács-ról*. Kivétetnek *Zágráb*, *Győr*, *Sátoralja-Ujhely*, *Érsekújvár*, *Eger*, *Modor*, *Nagyszombat*, *Rimaszombat*.

2) *Ban*, *ben*, tehát *ba*, *be*, és *ból*, *ből* ragokat kivánnak.

a) A' világrészek', birodalmak', országok', tartományok', vármegyék', szigetek', vidékek', erdők', ligetek' nevei, pl: *Afriká-ból Azsiába költözött*, *'s Indiá-ban telepedett meg.*

b) A' külföldi városok' nevei, akármilly végzetűek legyenek, pl: *Bécs*, *Lincz*, *Prága*, *Dresda.*

c) Az *m* végzetűek, pl: *Veszprém*, *Komárom*, *Bajom.*

d) Az *n* és *ny* végzetűek, pl: *Surány*, *Párkány*.

13. §. NÉVHATÁROZÓK VONZATA.

A' névhatározók kétfélék:

A. Helyhatározók e' kérdésekre

Hol?	*Hova?*	*Honnan?*
alatt,	alá,	alól.
előtt,	elé,	elől.
fölött,	fölé,	fölől.
—	felé,	felől.
hegyett,	hegyé,	—
helyett,	—	—
körött,	köré,	köről.
körűl	—	—
közepett,	—	—
között,	közé,	közől.
mellett,	mellé,	mellől.
megett,	megé,	megől.

B. Különbféle értelmü névhatározók

által,	nélkül,
ellen,	óta,
gyanánt,	szerint,
iránt,	végett,
miatt,	után.

Mind a' két rendbeli névhatározók ragatlan nevek után szoktak tétetni, pl: *kert alatt*, *ház körül*, *hát megől*, *pénz gyanánt*, *fa iránt*. Miként veszik fel magok a' ragot, ha birtokos főnévvel birtokviszonyba jőnek, a' sajátító *nak*, *nek* ragnál adatott elő. Egyébiránt az *óta*-t kivévén, ha a' név mellettük nincsen kitéve, személyragozva magán is használtatnak mindnyájan; igy *miatt-am*, *miatt-ad*, *miatt-a*; *helyett-em*, *helyett-ed*, *helyett-e*, *körűl-em*, *körűl-ed*, *körűl-e*.

Jegyzet. *Iránt* névutót kivánnak e' melléknevek: *hű*, *idegen*, *érzékeny*, *kegyes*, *jó*; — *nélkül*-t a' szűkölködést jelentő igék és igenevek, mint: *szűkölködik*, *ellehet*, *szűkölködő*, *ellevő*, *megélhető* stb. — Az *óta* az időpontot határozza meg, mellytől valami számíttatik, pl: *rég óta*, *mi óta*; *születésem óta*. Mivel pedig, mint imént említetett, a' névutók ragatlan nevek után szoktak tétetni, hibásan beszélnek így sokan: *születésem-től óta*.

Kitetszik az előadottakból, hogy

1) Ugyanazon szó, változó viszonyai szerint különböző ragokat vehet fel, pl: az *áll* ige: *katonának áll*, *az ember test-ből és lélek-ből áll*; *az ellenség-hez áll*, *lábá-*

ra áll, az asztal-on áll, bőri-ben áll, fal-nál áll; — a' *tart* ige: *tartok től-e, vel-e tartok, Budá-nak tartok, medd-ig tart, nagy-ra tartja magát, két forint-ra tartja, két forint-on tartja, gyűlés-t tart, a' törvény-hez tartja magát;* — az *üt* ige: *fá-ba ütött a' mennykő, fal-hoz ütötte az üveget, bot-tal ütötte nyomát, apjá-ra ütött, az asztal-ra ütött.*

2) Ugyanazon szó egyszerre, többféle viszonyban állván más szókkal, többféle ragot vagy névutót, vagy mindkettőt is vonzhat ugyanazon mondatban, pl: *dárdá-val rohant az ellenség-re; szív-ből barátkozik vel-e; meggyőződés-ből viseltetik bizodalom-mal barátjá-hoz; Zrínyi Sziget-nél a' vár-ból nagy bátorság-gal rohant az ellenség-re; Péter Pál-nak száz forint-tal adós; harcz-ban és béke-ben hívek esküjök-höz; a' Duna mellett nyomta az ellenség-et a' határszélek felé; sok gondja között is megemlékezik barátai-ról.*

14. §. IGEKÖTŐK' VONZATA.

Az igekötők, mik a' szórend' különbféle szabályai szerint az igének majd eleibe majd utána tétetnek, következő ragú nevet vonzanak az íge mellé

át, *által*,	*on*	ragút,	pl:	*a' víz-en át-vitte.*
alá	.. *nek*	—	pl:	*alá-ment a' völgy-nek.*
be, *bele*,	*be*	—	pl:	*be-taszította a' Duná-ba.*
el,	.. *től*	—	pl:	*el-vette től-e.*
ellen, *ellent*,	*nek*	—	pl:	*ellent-állott ne-k-i.*
fel	.. *ra*	—	pl:	*fel-repült a' ház-ra.*
ki	.. *ből*	—	pl:	*ki-vonta hüvelyé-ből.*
le	.. *ról*	—	pl:	*le-mondott hivatalá-ról.*
össze	.. *vel*	—	pl:	*össze-jött vel-e.*
rá	.. *ra*	—	pl:	*rá-beszélte a' házasság-ra.*
egybe	*vel*	—	pl:	*egybe-olvadt vel-e.*
együtt	*vel*	—		*együtt-tart vel-ök.*

Ide tartoznak még az *elő*, *hátra*, *szét*, *vissza*, *fenn*, *meg*, de ezeknél inkább az íge' értelme határozza meg, melly esetben milly ragú név tétessék melléjök.

Ezeket végre: *be*, *le*, *hátra*, *elé*, *fel*, *alá*, *ki*, a' *felé* névutó helyett *nak*, *nek* raggal is használják némelly dunántuli vidékeken, így *arra be-nek*, *arra fel-nek*, *arra ki-nek ment*, e' helyett: *arra be-felé*, *arra fel-felé*, *arra ki-felé*.

15. §. HATÁROZÓK' VONZATA.

A' határozók kétfélék: *helyhatározók* és *különféle értelmüek*.

1. A' *helyhatározók* következők:

alúl,	innen,
belűl,	túl,
elűl,	kivűl,
fölűl,	keresztűl,
hátúl	

Ezek e' kérdésre *hol?* mindnyájan *on* ragos nevet vonzanak, pl: *ház-on alul*, *kert-en belűl*, *rét-en fölűl*; e' kérdésre

pedig *honnan? ról* raggal is használtathatnak, pl: *alul-r ó l, fölül-r ő l, kivül-r ő l, belül-r ő l.*

2) A' *különféle értelmüek* közől a'

benn, *bent*, — *ben* ragos nevet vonz, pl: *b e n t van a' házban.*

képest, *közel*, — *hez* ragost, pl: *a h-h o z k é p e s t*, *a' város-h o z k ö z e l.*

fenn, *fent*, — *on* ragost, pl: *f e n n van a' fá-n.*

messze, *távul*, *tova*, — *től* ragost, pl: *hazájá-t ó l t á v u l; Debreczen m e s z-s z e van Pest-t ő l; t o v a szakadt barátai-t ó l.*

nézve, *nézvest*, — *ra* ragost, pl: *ar-r a n é z v e* vagy *n é z v e s t.*

fogva, eszközneveknél *nál ragot*, időneveknél *től* ragot, — pl: *kezé-n é l f o g-v a; má-t ó l f o g v a.*

együtt, — *vel* ragot, pl: *fiá-v a l e g y ü t t elútazott.* Az *ö s s z e* az *e g y ü t t*-tel rokon értelemben vétetvén, szinte *vel* ragot vonz a' régiek szerint, pl: *az emberek-k e l ö s s z e*, azaz *e g y ü t t.*

16. §. KÖT- ÉS INDULAT-SZÓK' VONZATA.

1) A' kötszók mindenkor több szót vagy mondatot foglalván együvé, magán nem állhatnak; különösen

a) Az *és* a' mondat' elejére nem tétethetik, hacsak az előző szó vagy mondat allattomban nem értetik. Rendesen tehát más szó vagy mondat előzi meg, pl: *én és ő ott voltunk.*

b) A' *minél*, mindenkor *annál*-t, egyszersmind a' hasonlítás' közép fokán álló nevet vonz maga mellé, pl: *minél jobb, annál kedvesebb; minél elébb jössz, annál szívesebben látlak.*

c) A' *mennél* és *mentől* a' *mind* vagy *mind* szóból eredvén, a' régieknél a' hasonlítás' felső fokát fejezte ki, pl: *mendtől* vagy *mendnél gonoszb*, annyi volt mint: *mindnél gonoszabb*, azaz *leggonoszabb* = pessimus; *mendtől* vagy *mendnél nagyobb*, annyi mint: *mindnél nagyobb*, azaz *legnagyobb* = maximus (Müncheni Codex). Innen maradt fel a' mai nyelvben is az illyen kifejezés: *mennél* vagy *mentől hamarább*, azaz *igen hamar*, vagy *lehető leghamarább.*

d) Az *úgy* és *olly* felváltva használtatik a' főneveknél, de különböző értelmet ad, pl: *én szintúgy ember vagyok mint te*, és: *én szintolly ember vagyok mint te.* A' határozóknál mindig az *olly*, *ollyan* van szokásban, pl: *olly igen szeretem, hogy meghalnék érte; olly szépen ír.*

2) Az indulatszók közől.

a) *Jaj*, *ne*, *nesze*, tulajdonító ragú neveket kivánnak, pl: *jaj nek-em! ne nek-ed!*

b) A' *nosza* és *uszu* vagy *utszu*, — *rajta*-val használtatnak, a' *hajh* pedig *rá*-val, pl: *nosza rajta! uszu rajta! hajh rá!*

c) Az *óh*, *ha*, *bárcsak*, *vajmi*, *vajha* rendesen ohajtó módú igével szövetkeznek, pl: *óh ha tud-nám! bárcsak megnyernéd! vajmi szép len-ne! vajha kijö-ne!*

17. §. AZ IGÉK' EGYMÁSKÖZTI VONZATA.

1) Ha a' mondatban két ige van kötszó nélkül, az egyiknek határtalan módban kell állania, pl: *akarom tudni; kivánom értesíteni.*

2) Midőn ezen határtalan módot személy

szerint kivánjuk meghatározni, vagy nagyobb nyomatosság' kedveért is: a' határtalan módú íge személyragozva használtatik, pl: *ír-nom kell; illik elmen-ned.*

3) A' *van*, *nincs*, *sincs*, *fáj* személytelen igék mindenkor birtokos- és birtok-névvel szövetkeznek, még pedig úgy, hogy a' birtokos név tulajdonító ragot-, a' birtoknév személyragot kap, pl: *nek-em van dolg-om; könyvé-nek nincs elősza-va; Péter-nek fáj fej-e.*

4) Ezen határtalan módok: *mehetni* és *lehet menni*, a' köz életben felcseréltetnek egymással, noha értelmök különböző annyiban, hogy amaz *tehetséget*, ez *lehetséget* fejez ki. Igy pl ez: *mehetni*, azt teszi, hogy bennünk nincs hiba, készen vagyunk, fegyverkezve vagyunk, — ez pedig: *lehet menni*, azt, hogy nincs gát, nincs akadály, melly bennünket a' menéstől visszatartóztatna. Így a' fejéret *mondhatni* ugyan feketének, mert *tehetségünkben* áll, hogy feketének mondjuk; de *nem lehet* feketének *mondani*, mert a' fejér egészen kizárja a' fekete' eszméjét, tehát nem fekete. Így

nem fizethetek, mert nincs pénzem; *nem lehet fizetnem*, mert nincs ki felvegye a' pénzt. Szóval az első esetben mindig a' *tud*, *bír*, *képes* szók' értelme lappang, a' másodikban az *illik*, *szabad*, *helyes*, *lehetséges* szóké. Egyébiránt ezen különbség, miként a' fenebbi példákból is lehet látni, a' *hat*, *het* képzős igék' többi módjaira is kiterjesztendő.

5) A' *szabad*, *nehéz*, *könnyű*, *lehetetlen* melléknevek, épen úgy, mintha személytelen igék volnának, határtalan módú igéket vonzanak, vagy személyraggal vagy a' nélkül, pl: *szabad t u d n i*, vagy *tud-n o m*; *lehetetlen f e l f o g n i*, vagy *felfog-n o m*. Ezen kifejezésekben mindenkor a' *van* ige hallgattatik el.

A' régiek személyragozták a' határtalan módú igéket akkor is, midőn személyes ige mellett állanak segédül, pl: *akarom tennem*.

18 §. IGENEVEK' VONZATA.

1) Az igenevek' vonzata ugyanaz, melly az igéké, mellyektől erednek, pl: *sok-a t tanuló*, *keves-e t tudó*; *sok-k a l biró*, *kevés-r ő l rendelkező*.

2) A' *való*, minthogy létezést, birtokot, származást, használtatást, alkalmasságot jelent, ezen különböző viszonyokhoz képest különböző ragokat vonz, pl: *katoná-nak való, ház-ba való, bor-ra való, Pest-re való, Pest-ről való, arany-ból való, Bécs-ből való, nyak-ra való, semmi-re való, mindenek felett való, alá való, alatt való.* Egyébiránt a' *való*-t

a) Helyneveknél *i* képzővel lehet felcserélni, pl; *Pestre való*, vagy *Pestről való*, vagy *pest-i.*

b) Hol az értelem nem zavartatik, egészen is kihagyni, pl: *nagyra vágyás, arra nézve, szemre hányás, várba menetel, mennybe menetel.* Ha pedig

c) A' *való*' kihagyásával az értelem csonkúlna, rövidség' okáért a' névutók *i* képzőt vesznek fel, pl: *a' Mátra felett-i felhő; Duna mellett-i városok; föld alatt-i barlangok.* — Ezen szabály alá esnek a' helyhatározók is: *alul, belül, elül, fölül, kivül, innen, túl*, pl: *házon kivül-i; Dunán innen-i és túl-i kerület.* Az újabb divat ha-

sonló esetben még némelly *ragokra* is kiterjeszti az *i* képzőt, pl: *a' bogarak-ról-i értekezésében sok tanulságost mondott*; mit azonban igen csínján és ovatosan kell használni, annyival inkább, mert a' mondat' más fordúlata által könnyen kikerülhető, pl: *értekezésében a' bogarakról, sok tanulságost mondott*, vagy: *a' bogarakról értekezésében.*

d) Midőn a' *való*, a' *ba*, *be* vagy *ből* után következik, *beli* képzővel lehet felváltani, pl: *kertből való* vagy *kert-beli; házba való*, vagy *ház-beli.*

3) A' *levő*, — *ben*, *on* és *nál* ragokat vonz, pl: *ház-ban levő bútorok; híd-on levő korlát; a' Bodrog-nál levő lápok.* Szövetkezik továbbá többnyire minden névutóval, pl: *a' kert alatt levő tölgyfa; a' hegy megett levő rét.* Ha *ben* után következik, szinte *beli* képzővel lehet felcserélni, pl: *kertben levő*, vagy *kertbeli.* Egyébiránt, midőn kihagyatik, a' ragok és névutók a' *való*-ról adott szabályokat követik.

19. §. HATÁROZOTT ÉS HATÁROZATLAN ALAKÚ IGÉK' VONZATA.

Az igék' alakja az általok vonzott tárgyeseti ragú névtől függ, akár legyen ez nyilván kitéve, akár pedig csak alattomban értessék. Főszabályi következők:

1. Határozott alakú igével élünk:

a) A' névelős tárgyeseti ragú neveknél, pl: *a' nemzeti nyelv-et fejteget-em; szeret-em a' hazá-t.*

b) A' személyragos nevek' tárgyeseténél, akár van előttök névelő, akár nincs, pl: *pénz-ét és vagyon-át elpazarolt-a; a' kez-ét megütött-e.*

Az illy kifejezések: *vásár-fi-a, asztal-fi-a*, minthogy egy szóba olvadnak, a' többi főnevek' osztályába esnek, 's mind határozott mind határozatlan alakú igével kapcsoltatnak, pl: *vásárfiát hoz-ott*, és *a' vásárfiát átadt-a.*

Igy a' személyragos nevek' tárgyesete is, midőn határozottságát elveszti, határozatlan alakú igét vonz maga mellé, pl: *fog-j be két*

lo-v a d a t; széptulajdon-a i d a t fedez-t ü n k fel.

c) A' tulajdon-nevek' tárgyeseténél, pl: *Hunyady-t lát-t a; Péter-t hit-t a el.* Az illy kifejezésekben, mint: *Hunyadyt látok benne*, a' „*Hunyady*" nem tulajdon név többé 's azért nem kiván határozott alakú igét.

d) A' visszatérő névmás' tárgyeseténél, mellyel az íge, személyre nézve is megegyez, pl: *magam-a t szeret-e m, magad-a t szeret-e d, magá-t szeret-i.*

e) Azon nevek' tárgyeseténél, mellyeket az: *azon, ezen, amaz, emez, imez, ugyanaz, ugyanazon, ugyanezen* névmások megelőznek, pl: *u g y a n a z o n ember-t lát-o m ma is, a' kit tegnap.*

f) Következő névmások' tárgyeseténél: *ő, az, ez, amaz, emez, imez, ugyanez, ugyanaz*, pl: *ő-t lát-om; ezek-e t hall-om; amazok-a t tud-o m, de emezek-e nemt ért-e m.*

g) Az *ik* végű névmások' személyragos tárgyesete, mint *mellyik-e, akármellyik-e,*

valamellyik-e, *mindenik-e*, *mindegyik-e*, a' harmadik személyben szinte határozott alakú igét kíván ugyan, pl: *mellyik-ét szeret-ed*; de az első és második személyben határozatlan alakú igével is állhat, pl: *mellyik-ünket szeret-sz inkább*, vagy: *ha valamellyik-ünket igazán szeret-ed, nem távozol tőlünk.*

h) A' *mindnyája*' tárgyeseténél, pl: *mindnyájá-t elvitt-e*; *mindnyájok-at megkisértett-e.*

2. Határozatlan alakú igével élünk:

a) Ha a' mondás határozatlan értelmü, és nincs benne egy is az 1. sz. alatt elősorolt tárgyesetek közől, pl: *ember-t lát-ok*; *csillag-ot vizsgál-ok.*

b) A' kérdő névmások' tárgyesete mellett, pl: *ki-t keres-sz? mi-t akar-sz? mi-t vétett-él.*

c) A' *valaki*, *akárki*, *senki*, *valami*, *akármi*, *semmi*, *ki sem*, *mi sem*, *valamelly*, *némelly*, *minden*, és a' régies *néki* személytelen névmások' tárgyeseténél, pl: *minden-t elvesztett*, *valami-t birt*; *semmi-t sem nyert*; *senki-t sem lát*; *mi-t sem adott.*

A' *mind*, midőn határozott alakú igével szövetkezik, valamelly határozott szenvedőt feltételez, pl: *mind elvesztett-e* (pénzét); különben a' nyilván kitett szenvedőtől kormányoztatik, pl: *mind elviszen bennünket a' halál.*

d) A' személyes névmás' első és második személye' tárgyesetén él, pl: *ha téged kedvel is, de engem sem gyűlöl; mink-et látott, de titek-et jegyzett meg.* Ugyanezen szabály áll akkor is, midőn a' *minket*, *titeket* helyett más személyragozott névmások, u. m. *mindnyájunkat*, *mindnyájatokat*, *bennünket*, *benneteket*, használtatnak, pl: *mindnyájunk-at kedvel; nem szeret bennünk-et; mindnyájatok-at megismert.* Ide tartozik a' *magunkat*, *magatokat* is, midőn visszatérő értelmét elveszti, melly esetben az igének vele személyre nézve is szükségkép egyeznie nem kell, pl: *magunkat lát-sz, magatokat szeret*, e' helyett: *minket, titeket egyedül.*

e) Midőn az: *azt*, *ezt* határozottságát elvesztvén, olly névre viszen vissza, melly névelő nélkül áll, pl: *ha pénz kell, azt ad-ok,*

ha ruhát kérsz, azt is csináltat-ok, de jól viseld magadat.

f) A' *hány, mennyi, mi, milly, melly, minemű, miféle* névmások' tárgyesete mellett, ha szinte névelő volna is előttök, pl: *a' mi-t kíván-sz, és a' milly-et parancsol-sz, olylyannal szolgálok; a' virág, melly-et küldött-él elhervadt.*

Az igének *lak*, *lek* ragú alakja akkor használtatik, mikor a' második személy' tárgyesete *téged, titeket* alattomban értetik, pl: *szeret-lek, kér-lek ohajt-lak.*

3) Midőn két vagy több olly mondatot, mellyek részint határozott, részint határozatlan alakú igét vonzanak, egy igével kapcsolunk össze, ezen ige' határozott vagy határozatlan alakja az utolsó szenvedő-ragos névtől függ, pl: *sem téged sem őt nem lát-om*, e' helyett: *sem téged nem lát-lak, sem őt nem lát-om; sem őt kérdezni, sem téged hallani nem akar-unk*, e' helyett: *sem őt kérdezni nem akar-juk, sem téged hallani nem akar-unk.*

III. RÉSZ.

SZÓREND.

20. §. A' SZÓREND' ÁTALÁNOS SZABÁLYAI.

1) A' határos módú ige a' mondat' sarkalatja.

2) A' mondatban az *ige* bír legnagyobb 's legátalánosabb nyomosító erővel.

3) Nyomosító erővel bírnak még az *is* kötszó, s' a' tagadó és tiltó *nem*, *ne*; *sem*, *se*; *sem nem*; *se ne* szók.

21. §. KÜLÖNÖSB SZABÁLYOK.

A. Ige.

Azon mondatokra nézve, hol az igén kivül semmi nyomosító szó, sem igekötő nincsen, következő szabályok állanak:

1) Midőn a' fő suly az igén van, ez ren-

desen legelül tétetik, 's akkor az utána jövő szó kap némi nyomosságot, pl:

Viszen buzát Péter a' vásárra?

2) Minden egyéb esetekben legnyomosabb azon szó, melly közvetlen az ige előtt áll. Úgy látszik, hogy az ige' nyomosító ereje némileg még a' többi előtte álló szóra is elterjed, de ezen nyomosság a' távulság szerint mindinkább kisebbedik. Az illy nyomosított szó ellentét által még jobban kiemeltethetik, pl:

Péter viszen buzát a' vásárra (nem Pál)

Buzát viszen Péter a' vásárra (nem zabot).

A' vásárra viszen Péter buzát (nem a' malomba).

3) Minden egyéb szó szabadon soroztathatik.

4) Midőn ige nincsen a' mondatban, azt oda kell képzelni, vagy más időbe állítani, 's a' sorozat a' fenebbi szabályok szerint leszen rendezendő, pl:

Nagy (volt) az árvíz Budán.

Az árviz (volt) nagy Budán.

Budán (volt) nagy az árviz.

B. Főnév.

1) A' főnév midőn egyedül áll, az igéről előadott szabályok alá tartozik; de midőn más fő- vagy melléknevekkel jő viszonyba, vagy névelője van, a' sorozatra nézve különös szabályokat követ, és pedig

a) A' névelő mindenkor azon főnév vagy főnévül használt egyéb név előtt áll, mellyet meghatároz, pl: *az ember*, *a' szép*.

b) Ha a' főnév előtt akármi és akármenynyi jelző áll is, ezeket a' névelő mind megelőzi, pl: *a' nagy bátor szent király.*

c) A' jelzős főnév, ha az igét közvetlen megelőzi, az igétől nyert nyomosságát a' jelzőre viszi át, pl: *a' pesti vásárra viszen Péter buzát (nem a' győrire).*

d) A' jelzők, nyomosság' kedveért utána is állhatnak a' főnévnek, pl: *lovat vettem pedig szépet*, vagy: *lovat szépet vettem.*

e) Midőn több mellék- vagy szám-név, vagy névmás áll jelzőül a' főnév előtt, a'

legnyomosabb közvetlen a' főnév eleibe tétetik, pl: *a' hét görög bölcs; a' görög hét bölcs.*

f) Midőn a' jelző különböző 's részint ragozott beszédrészekből áll, a' ragozottak a' mellék- vagy szám-névi vagy névmási jelzőt mindig megelőzik, 's ez közvetlen a' főnév eleibe jő, pl: *a' velünk elv-re nézve rokon emberekkel szívesen társalkodunk.*

Midőn két főnév, mint birtokos és birtok, szoros viszonyban állanak egymással, az tétetik közvetlen az íge eleibe, mellyet kiemelni akarunk, pl:

Péternek aratják buzájá-t (nem Pálnak).
Buzájá-t aratják Péternek (nem zabját).

Rendesen azonban, ha ige nélkül állanak, a' birtokos tétetik előre, pl: *mindennek barátja; a' tenger-nek közepett-e; ellenség-nek után-a.*

3) Midőn több főnév ugyanazon tárgyat vagy személyt magyaráz, millyenek például: a' nevek, czímek, tisztségek, mesterségek,

foglalkozások, a' sorozat következő: a' *vezeték* - vagy, ha van, *nemzetségi-előnév* legelső helyet foglal; ezek után jő a' *keresztnév*; ezután a' *czímek*, mint báró, gróf, herczeg, zászlós, legutól áll az *úr*, *asszony*. A' *tiszteletnevek* az egész sorozatot megelőzik, pl: *Tekintetes aranyfalvi Gazdag János táblabíró ur; Mátyás király, Péter gazda, János mester*. A' *gróf*, *báró*, *herczeg*, *doctor*, idegen természetöknél fogva a' sorozatban is idegen szabály után rakatnak el többnyire, 's így mondatik: *gróf Nádasdy*, *báró Perényi*, *herczeg Esterházy*, *doctor Szombathy*, a' magyarabb: *Nádasdy gróf*, *Perényi báró*, *Esterházy herczeg*, *Szombathy doctor* helyett; a' gazda, mester rendesen puszta keresztnév után tétetnek: *István gazda*, *János mester*.

C. Igekötők.

Az igekötők *fel*, *le*, *meg*, *el*, *vissza*, *össze*, *hátra* stb mint különszók tekintendők, 's közvetlen az ige előtt és azzal összekapcsolva csak akkor állanak, midőn a' súly rajtok fek-

szik; elmozdítatnak pedig, mihelyt az ige által más szót akarunk nyomosítani, pl:

Péter el-viszi a' buzát a' vásárra (el, vagy nem?).

Péter viszi el a' buzát a' vásárra (nem Pál).

Ha azonban az igekötőn némi súlyt akarunk hagyni, az nem az ige után, hanem az íge és a' nyomosított szó eleibe leszen sorozandó, pl:

El Péter viszi a' buzát (vissza Pál hozza).

A' határtalan módu igék' kötőit a' határos módú ige kormányozza, pl:

Méltóztatik el-utazni.

El méltóztatik utazni.

D. *Is* kötszó.

Az *is*-nek kapcsoló ereje van, melly néha gúnyra, dicsekvésre, kérkedésre megyen át. Mindenkor utána tétetik azon szónak, melylyel iménti tulajdonát közli; és ez, midőn az *is* egyes mondat' szavait köti, változhatlan szabály, pl:

Viszen is Péter buzát a' vásárra.

Peter is viszen buzát a' vásárra.

B u z á t i s viszen Péter a' vásárra.

A' v á s á r r a i s viszen Péter buzát.

De az *is* nem csak egyes mondat' szavait köti, hanem két vagy több mondatot is fűz össze, és pedig:

a) Vagy egyes szóknál fogva, 's ekkor közvetetlen ezek után áll, pl:

K é p e d e t i s látom, s z a v a d a t i s hallom.

A' nap j ó k n a k i s világít, g o n o s z a k n a k i s.

b) Vagy a' mondatot egészben véve köti össze más mondattal, és ekkor az ige után soroztatik, mint melly a' mondat' sarkalatja, 's mellyet ez okból nyomosítnia kell, pl:

Nem bánom ha mindenemet k o c z k á z t a t o m i s.

Igen sokan vétenek e' szabály ellen írván: *nem bánom, ha véremet is veszik;* e' helyett: *ha véremet veszik is;* az előbbi mondatnak csak akkor lehetvén értelme, ha azt akarnám mondani, hogy egyebemen kivűl még véremet is elveszik.

Ezek szerint az *is* a' mondat' elején soha sem állhat.

E. Tagadók és tiltók.

1) *Nem, ne.*

A' *nem, ne* szók közvetlen azon szó előtt állanak, mellyet tagadni vagy tiltani akarunk; és pedig ha az illy szónak jelzője van, a' *nem, ne* szócskák a' jelzőt is megelőzik, 's a' jelzős vagy jelzőtlen szó, közvetlen az íge eleibe jő, pl:

Nem Péter viszen buzát a' vásárra (hanem Pál).

Nem a' sánta Péter viszen buzát a' vásárra.

Midőn az igét magát akarjuk tagadni vagy tiltani, a' *nem, ne* közvetlen az igét előzi meg, pl:

Péter nem viszen buzát a' vásárra (viszen? nem viszen?).

2) *Sem, se.*

A' *sem, se* szók közvetlen azon szó után állanak (ellenkezőkép mint a' *nem, ne*) mely-

lyet tagadnak vagy tiltanak, de mindig az ige előtt, ha nem közvetlen is, pl:

Péter buzát sem viszen a' vásárra.
Péter sem viszen buzát a' vásárra.

Midőn az igét akarjuk tagadni vagy tiltani, a' *sem*, *se* is közvetlen az igét előzi meg, pl: *sem lát, sem hall.*

Midőn a' *sem*-mel egy mondatban a' *van*, *nincs* fordúl elő, melly esetben a' *van*, *nincs* többnyire alattomban értetik, a' *sem* a' tagadott szó eleibe jő, pl:

Sem keze, sem lába (nincs).
Sem ingem, sem gallérom (van).

A' *sem nincs*-et *sincs*-csel lehet felváltani, 's ekkor a' *sincs* a' tagadott szó után tétetik, pl: *sem pénze nincs, sem posztója*, vagy: *pénze sincs, posztója sincs.*

3) *Sem nem, se ne.*

Ezen tagadó vagy tiltó összekötői e' két mondatnak illy sorozatban állanak:

a) Azon szó eleibe, mellyet tagadni vagy tiltani akarunk, a' *sem*, vagy *se* tétetik, közvetlenül az ige eleibe pedig a' *nem*, *ne*. A'

természetes rend ez: 1) *sem*, *se*, 2) a' tagadott vagy tiltott szó, 3) *nem*, *ne*, 4) ige; a' többi szók elül vagy utól állhatnak, pl:

Sem buzát nem viszen Péter a' vásárra, sem zabot.

b) Ha az igét akarjuk tagadni vagy tiltani, a' *sem nem*, vagy *se ne* közvetlenül az ige eleibe jő, pl:

Sem nem viszen Péter buzát a' vasárra, sem nem hoz.

Se ne vigyen Péter buzát a' vasárra, se ne hozzon.

c) Középigék előtt a' *nem* és *ne* ki is hagyathatik, pl: *sem siet, sem késik haragja istennek* (Zrinyi).

F. *Is* kötszó, és igekötők együtt.

Midőn az *is* kötszó és a' *fel*, *meg*, *el* stb igekötők egy mondatban összekerűlnek,

a) Vagy függetlenek egymástól, 's ekkor mindegyik saját szabályát követi, pl:

Péter is buzáját viszi el a' vásárra.

Péter is elviszi buzáját a' vásárra.

b) Vagy szorosan összetartanak, 's az *is* az íge és igekötő között kapcsolóul szolgál, melly esetben ez a' szabályos sorozat: 1) ígekötő, 2. *is* 3. íge pl:

El is viszi Péter a' buzát a' vásárra.

Ekkor az *is* által az íge' nyomosító ereje az ígekötőre mintegy átvitetik.

Jegyzet. Az illy mondatbeli szók' sorozata nagy vigyázatot kiván, 's ha az ígekötő az *is*-től független, szorosan az a) alatti szabályhoz kell ragaszkodni. Sokan hibásan írnak és beszélnek így: *nem bánom, ha Péter el is megyen a' vásárra*, e' helyett: *ha elmegyen is*, mert az *is*-t nem kell nyomosítani az által, hogyaz igének eleibe tétetik, minek szinte lehet ugyan helye, de akkor más értelme van a' mondatnak, pl; *nem bánom, ha Péter el is megyen a' vásárra*, *nem is*, ha t. i. ilylyet gondolni vagy mondani fonákság nem volna. Ha azonban az első mondat kihagyatik, akkor illy sorozat csakugyan keletkezhetik, pl: *Péter el is menne a' vásárra*, *nem is*, mi már szabályszerű, mert itt az *is* szoros viszonyban áll az ígekötővel.

G. *Is* kötszó, és tagadók tiltók, együtt.

Itt ismét arra kell ügyelni: e' kötő és tagadó vagy tiltó szók szorosan egybetartoznak-e? nem-e?

a) Ha nem, akkor mindegyik saját különszabályát követi. Így szólhatunk például, igazítólag: ***Péter is** nem buzát viszen a' vásárra (hanem zabot).* Azonban meg kell jegyezni, hogy *is* által nyomosított szó, ha távul is, helyesebben az ige előtt áll.

Itt adhatja magát elő azon eset, mellyben rövidítésnek van helye; midőn t. i. magát az igét akarjuk tagadni vagy tiltani, 's így a' *nem*, *ne* közvetlen az ige eleibe jő, a' *nem, ne* eleibe pedig az *is* kötszó által nyomosított név. Ekkor illy sorozat áll elő: 1) név, 2) *is*, 3) *nem*, *ne*, 4) ige, 's az *is nem*, *is ne* szók, *sem*, *se*, szókká olvadhatnak át, pl:

Péter is nem viszen buzát a' vásárra, vagy

Péter sem viszen buzát a' vásárra.

Itt t. i. főleg tagadni akarunk; de eredeti épségében kell maradni a' mondatnak akkor, ha a' tagadás mellett még, az *is* által az előtte álló szónak különös súlyt ügyekszünk adni; így szólhatunk például, vitatkozólag vagy perlekedve:

Te i s n e m h o z s z a' házhoz pénzt, hanem viszesz.

b) Változik a' rend, midőn az *is* és *nem*, *ne*, szorosan összetartoznak; midőn t. i. a' tagadó vagy tiltó szónak az *is* által súlyt akarunk adni. Ekkor ez a' rend: *nem is*, *ne is*, és így a' tagadó vagy tiltó és a' kötszó közvetlenül egymás mellett áll, még pedig mindig azon szó előtt, mellyet tagadunk vagy tiltunk, pl:

N e m i s P é t e r viszen buzát a' vásárra.
N e m i s b u z á t viszen Péter a' vásárra.

Itt is van némellykor helye a' rövidétésnek a' felebbi magyarázat szerint, midőn a' *nem is*, *ne is* közvetlen az ige előtt áll, 's a' tagadás vagy tiltás két szorosan összefüggő mondatban egyenlőleg fejeztetik ki, pl:

N e m i s látok, n e m i s hallok, vagy
S e m látok, s e m hallok.

II. Igekötő, kötszó, tagadó tiltó, együtt.

Itt a' fenebbi szabályokra kell figyelmezni; ezen szók ugyanis vagy vonatkoznak egymásra, vagy nem; az első esetben külön szabályaik szerint rendezendők. pl:

A' buzát is nem Péter viszi el a' vásárra.

mit rövidítve így is lehet mondani:

A' buzát sem Péter viszi el a' vásárra.

De megmarad az eredeti rend, ha nyomatosságot akarunk hagyni a' mondaton, 's valami ellentétet gondoltatni.

Midőn az ige, igekötő és tagadó összetartoznak, ez a' rend: 1) tiltó v. tagadó: *nem*, *ne*, 2) kötszó: *is*; 3) ige, 4) igekötő.

Nem is viszi el Péter a' buzát a' vásárra.

I. Kérdő: *-e?*

Ez közvetlen az igéhez, vagy azon szóhoz kapcsoltatik, melly után az igének kellene állania, pl: *nagy volt-e az árviz Pesten? nagy-e az árviz Pesten? szép-e? jó-e?*

K. Egyéb kötszók.

A' *noha*, *bár*, *ambár*, *ámbátor*, *mivel*, *de*, *demivel*, *mintha*, *minthogy*, *miután*, *mielőtt*, *ha*, *hogy*, *mint*, *mikor*, *mihelyt*, legelül állanak a' mondatban; a' *bár* gyakran, — a' *ha*, *mintha* ritkábban, közbe is tétethetnek.

Az *és*, *vagy*, *valamint* stb. azon szó előtt állanak, mellyet egy másikkal kötőleg vagy különböztetőleg összekapcsolnak, pl; *vagy Budára*, *vagy Pestre*; *vagy élek*, *vagy halok*; *János és Péter*.

Az *és* elbeszélőleg, mintegy folytatást jelentve, a' szakasz' elején is állhat, pl: *És lőn világosság*.

MŰSZÓK.

Alany: subiectum.

Alanyeset, v. nevező: nominativus.

Alapfok: positivus (gradus).

Állapotjegyző: gerundium.

Állítmány: praedicatum.

Beszéd: dictio, sermo, oratio.

Beszédrész: pars orationis.

Birtoknév: nomen possessionis.

Birtokosnévmás: pronomen possessivum.

Egyed: individuum.

Egyedi: individualis.

Egyes: numerus singularis.

Egymásraható, visszatérő névmás: pronomen reciprocum, reflexivum.

Felső fok: superlativus (gradus).

Fok: gradus.

Főnév: substantivum.

Gyüjtő, v. gyűnév: nomen collectivum.

Hasonlítás: comparatio.

Határos mód: modus finitivus.

Határozatlan alak: forma indeterminata.

Határozatlan névmás: pronomen indefinitum.

Határozatlan számnév: numerale indefinitum.

Határozó: adverbium.

Határozott alak: forma determinata.

Határozott számnév: numerale definitum.

Határtalan mód: modus infinitivus.

Igeegyeztetés: concordantia verborum.

Igekötő: particula compositiva verborum.

Igerag: suffixum verbi.

Indulatszó: interiectio.

Jelző v. járulék: epitheton.

Képző: formativum.

Kérdő névmás: pronomen interrogativum.

Kötszó: conjunctio.

Középfok: comparativus (gradus).

Középige: verbum neutrum.

Melléknév: adiectivum.

Mennyiség: quantitas.

Minőség: qualitas.

Minőségképző: formativum qualitativum.

Mondat: constructio, sententia.

Mutató névmás: pronomen demonstrativum.

Műnév: nomen technicum.

Műszó: terminus technicus.

Nemzetségi előnév: praedicatum.

Névegyeztetés: concordantia nominis.

Névelő: articulus.

Névhatározó, vagy névutó: postpositio nominis.

Névmás: pronomen.

Névrag: suffixum nominis.

Névvonzat: regimen nominum.

Nyomatos: emphaticus.

Nyomatosság: emphasis.

Nyomosság, v. súly: pondus.

Osztószám: distributivum numerale.

Rag: suffixum, affixum.

Ragozás: suffixio, affixio.

Rendszám: numerale ordinale.

Részesülő, v. igenév: participium.

Részlető, v. részeltető névmás: pronomen partitivum.

Sajátitó, v. tulajdonitó: genitivus, v. dativus.

Számnév: adiectivum numerale.

Számnévmás: pronomen numerale.

Személyes névmás: pronomen personale.

Személytelen ige: verbum impersonale.

Szenvedő ige: verbum passivum.

Szóegyeztetés: concordantia.

Szókötés: syntaxis.

Szórend: dispositio vocum.

Szóvonzat: regimen.

Tárgyeset, v. szenvedő: acusativus.

Többes: numerus pluralis.

Tőnév: nomen insuffixatum, seu primitivum.

Tőszám: numerale cardinale.

Tulajdonitó, dativus.

Tulajdonnév, nomen proprium.

Vezetéknév: nomen gentilitium.

Viszony: relatio.

Visszatérő névmás: (l. Egymásraható névmás).

Visszamutató, v. visszahozó, névmás: pronomen relativum.

Vonz: regit.

Vonzó, v. vezér-ige: verbum regens.

Vonzó, v. vezér-név: nomen regens.

Vonzott, v. vezérlett ige: rectum verbum.

Vonzott, v. vezérlett név: rectum nomen.